

Bezpečnostní prostředí a aktuální bezpečnostní hrozby

Kniha obsahuje informace o:

- ❖ základním terminologickém aparátu s relevancí na oblast bezpečnostních hrozeb;
- ❖ charakteristice bezpečnostního prostředí ovlivňujícího bezpečnostní zájmy ČR;
- ❖ vybraných aktuálních bezpečnostních hrozbách a výzvách pro řešení bezpečnosti z globálního, regionálního i národního hlediska;
- ❖ trendech globálního vývoje v oblasti zbrojení, proliferace zbraní, terorizmu, mezinárodní migrace, demografického vývoje, vývoje životního prostředí a kybernetických hrozeb.

1. Terminologický exkurz

Přestože v českém odborném prostředí již proběhla na přelomu století zásadní terminologická diskuse, která se týkala vymezení, překládání a správného chápání klíčových pojmů bezpečnostní terminologie, dosud se lze setkat s jejich odlišnou a alternativní interpretací. Smyslem následující části textu je proto zjednodušené základní představení vybraných klíčových pojmů české bezpečnostní terminologie, resp. přiblížení jejich dominantního výkladu.

1.1 Hrozba

Definice

Hrozba je primární, mimo nás nezávisle existující a neodvozený vnější činitel, který může nebo chce poškodit chráněnou hodnotu.¹

Tento činitel je zároveň nadán z hlediska chráněné hodnoty významným destruktivním potenciálem.

Chráněná hodnota je definována každým referenčním objektem (zpravidla státem, ale i mezinárodními organizacemi nebo naopak substátními jednotkami) a představuje entitu, kterou si referenční objekt přeje chránit (např. život a zdraví osob, významné ekonomické a kulturní hodnoty, symboly, specifické bezpečnostní zájmy apod.).

Původ hrozeb

Hrozby lze rozdělit podle původu na hrozby intencionální (nadané úmyslem) a hrozby neintencionální.

Intencionální hrozbu může představovat jedinec (např. „osamělý vlk“), skupina osob (např. teroristická buňka nebo kriminální gang či ozbrojená skupina), nepřátelský stát nebo nepřátelská aliance a projevy jejich chování. Intencionální hrozba je charakteristická přítomností vůle, aktivního záměru a možnosti poškodit chráněnou hodnotu.

Neintencionální hrozbou jsou zpravidla přírodní jevy (např. povodně, rozsáhlé požáry, vulkanická činnost, pandemie, živelní pohromy všeho druhu apod.) nebo negativní externality lidské činnosti (např. globální oteplování, průmyslové havárie a jiné nezamýšlené a škodlivé jevy antropogenního průvodu). Neintencionální hrozba může v důsledku svého charakteru představovat ohrožení chráněné hodnoty, realizace hrozby ale není důsledkem její vůle či racionálního rozhodování.

1.2 Riziko

Pojem riziko je velmi úzce navázán na pojem hrozba, nejedná se však o synonyma, tj. pojmy stejného významu.

¹ ZEMAN, Petr, ed., 2002. *Česká bezpečnostní terminologie: výklad základních pojmů*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav. ISBN 80-210-3037-2.

Definice

Riziko vyjadřuje pravděpodobnost, závažnost a naléhavost realizace destrukčního potenciálu hrozby. Je to možnost, že s určitou pravděpodobností vznikne událost, jež se liší od toho, co si přejeme.²

Riziko je kvantifikátorem hrozby, lze jej spočítat, resp. přiřadit mu relativní hodnotu. Význam rizika spočívá v možnosti ohodnocení hrozeb z hlediska jejich pravděpodobnosti a závažnosti, umožňuje prioritizaci hrozeb a usnadňuje alokaci zdrojů na jejich prevenci nebo sanaci vzniklých škod. Napomáhá určit, které hrozbě věnovat větší pozornost a zdroje, které hrozby vyžadují menší péči a které hrozby lze ignorovat, neboť jejich riziko je akceptovatelné.

Hodnota rizika

Hodnota rizika je proměnlivá v čase, je závislá na velikosti destrukčního potenciálu hrozby, ocenění chráněné hodnoty a efektivnosti přijatých protiopatření. Existují proto hrozby s významným destrukčním potenciálem, ale s nízkým rizikem jeho realizace (např. jaderná elektrárna, armáda, asteroid apod.).

Destrukční potenciály jaderné elektrárny nebo armády jsou enormní, avšak přijatá technická protiopatření nebo zavedené kontrolní mechanismy snižují riziko havárie nebo ozbrojené vzpoury na akceptovatelné minimum. Naproti tomu existují hrozby s relativně nízkým destrukčním potenciálem, ale vysokým rizikem jeho realizace (dopravní prostředek, teroristická skupina, organizovaný zločin apod.). Ač je destrukční potenciál automobilu nesrovnatelně menší než u atomového reaktoru, je mnohem větší pravděpodobnost, že se stanete svědkem či účastníkem dopravní nehody než svědkem jaderné havárie.

1.3. Bezpečnostní prostředí

Bezpečnostní prostředí je velmi komplikovaným, dynamickým a obtížně predikovatelným prostorem s vyšší mírou nepoznatelnosti, nejistoty a sníženou možností kontroly, který se nachází vně státních hranic a v němž se realizují, střetávají či harmonizují (národní, bezpečnostní, ekonomické aj.) zájmy státu se zájmy jiných (státních i nestátních) aktérů mezinárodních vztahů a v němž se vyskytují jevy a procesy, které mají významný vliv na úroveň bezpečnosti referenčního objektu (zpravidla státu nebo mezinárodní organizace).

Charakteristika

Bezpečnostní prostředí je charakterizováno státy, mezinárodními organizacemi případně dalšími subjekty a jejich vzájemnými relacemi a aktivitami významnými z hlediska bezpečnosti. Jedná se o prostor, kde dochází nebo může docházet k ovlivňování či přímo ohrožování bezpečnostních (národních) zájmů referenčního objektu, nejčastěji státu nebo mezinárodní organizace. Z tohoto důvodu vychází racionální bezpečnostní politika rovněž i z analýzy a predikce bezpečnostního prostředí.

Bezpečnostní prostředí nelze přesně geograficky vymezit, neboť je nutné jej vztahovat ke konkrétnímu referenčnímu objektu, je limitované jeho zájmy a mocenským potenciálem potřebným k jejich obhajobě, přičemž jak zájmy, tak i možnosti jejich obhajoby a prosazování se mohou v čase měnit. Proto je bezpečnostní prostředí možné vymezit z hlediska časového i prostorového pouze relativně, jako místo, kde má referenční objekt své bezpečnostní zájmy a je reálně schopen je samostatně či v rámci mezinárodní kooperace obhajovat. I to je důvodem kvantitativně i kvalitativně rozdílného definování bezpečnostního prostředí u různých aktérů – některé státy mají možnost prosazovat své bezpečnostní zájmy jen ve svém bezprostředním okolí nebo v regionálním měřítku, pro jiné má globální rozměr.

Bezpečnostní prostředí a Česká republika

Bezpečnostní prostředí, v němž se nachází Česká republika, lze rozlišovat v několika úrovních, a to v závislosti na významu událostí v nich se odehrávajících a majících bezprostřední nebo zprostředkovaný vliv na bezpečnostní situaci naší země. Každá z těchto úrovní má dimenzi

² Tamtéž

teritoriální a dynamickou, které popisují geograficky vymezený rozsah a míru vlivu České republiky na vývoj v tomto prostoru:

bezprostřední bezpečnostní prostředí, jež zahrnuje sousední státy a regionální integrační uskupení, a jehož vývoj je do určité míry samostatně ovlivnitelný zahraniční politikou České republiky.

blízké bezpečnostní prostředí, jež zahrnuje evropské státy a velká integrační hospodářská a vojenská uskupení, a jehož vývoj je ovlivnitelný Českou republikou pouze v určitém omezeném rozsahu, navíc zpravidla pouze zprostředkovaně.

vzdálené bezpečnostní prostředí, jež zahrnuje hlavní zájmové oblasti světových a evropských mocností. Vývoj v něm je politikou České republiky v podstatě neovlivnitelný nebo pouze ve velmi omezeném rozsahu,

Ve všech uvedených úrovních bezpečnostního prostředí se mohou odehrávat události různého charakteru, které mohou mít bezprostřední nebo zprostředkovaný vliv na úroveň bezpečnosti České republiky.³

1.3 Výzva

Definice

Výzvou lze rozumět ambivalentní jev, ať už intencionálního či neintencionálního charakteru, který je nebo může být významný z hlediska chráněné hodnoty, resp. bezpečnosti a zájmů referenčního objektu.

Pozitivní nebo negativní důsledky existence a projevu takového jevu závisí na možnostech jeho řízení a zvládnutí – jinými slovy, daný jev se může projevit pozitivními důsledky, ale může se také stát hrozbou s negativním dopadem. Zvládnutí výzvy je zpravidla zdrojově značně náročné, dlouhodobé, vyžaduje mimořádné úsilí a komplexní přístup.

Výzvu může představovat významný jev přírodního nebo antropogenního původu, např. globální oteplování, objev zásadní technologie, změna chování lidské populace, proměna mezinárodního politického uspořádání apod. Výzvu může představovat např. zvládnutí mezinárodní migrace, přechod na novou energetickou bázi lidských technologií, adaptace na klimatickou změnu atd. V případě nedostatečného řízení, politické a veřejné pozornosti a alokovaných zdrojů se může výzva stát hrozbou, v opačném případě může naopak vyvolat revoluční impuls s pozitivními ekonomickými, sociálními i bezpečnostními implikacemi.

1.4 Hybridní hrozba (hybridní působení, hybridní válčení)

Pojem hybridní hrozba se v odborném prostředí, v médiích i v agendách mezinárodních bezpečnostních organizací významněji objevuje teprve relativně nedávno, zejména v souvislosti s anexí ukrajinského Krymu Ruskou federací a s následnou válkou na východě Ukrajiny. V současnosti je pojem hybridní hrozba, resp. hybridní působení, zobecněn a je využíván k deskripci charakteru současných konfliktů mezi státními, ale i nestátními aktéry.

Charakteristika hybridních hrozeb

Hybridní hrozby jsou metody a aktivity, které cílí na slabiny protivníka. Slabiny mohou být vytvářeny nebo zneužívány mnoha způsoby, včetně ovlivňování historické paměti, legislativy, zneužíváním zastaralé praxe, geostrategickými faktory, silnou polarizací společnosti, technologickým znevýhodněním nebo ideologickými rozpory. Pokud zájmu a cílů uživatele hybridních metod není dosaženo, situace může eskalovat do podoby hybridní války, kde role ozbrojených sil a násilí významně stoupá.⁴ Hybridní působení může, ale nemusí, být provázeno

³ Tamtéž, s. 24-26

⁴ *Hybrid threats as a concept* [online], 2021. Helsinki: Hybrid CoE - The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats [cit. 2021-6-6]. Dostupné z: <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/>

organizovaným násilím a otevřeným vojenským střetem. Hybridní hrozba reprezentuje kombinaci konvenčních, nepravidelných a asymetrických aktivit v čase a prostoru.⁵

Hybridní působení sleduje dosažení politického cíle primárně jinými než vojenskými, resp. násilnými prostředky. Je zaměřeno na nepřímé či skryté, ale vždy aktivní a koordinované ovlivňování chování, postojů a rozhodování nepřátelského státu nebo společnosti na všech úrovních. Útočí na jejich slabiny, odehrává se souběžně v několika dimenzích (v kyberprostoru, v mediálním a informačním prostoru, v ekonomické, politické a sociální sféře atd.), kombinuje použití legálních i ilegálních, vojenských i nevojenských, konvenčních i nekonvenčních přístupů, technik a forem působení, intenzivně využívá proxy aktérů (neregulérní ozbrojená uskupení, kriminální živly, propagandistická média a opinion makers, „užiteční idioti“ atd.), odehrává se na rozhraní války a míru, vnitrostátního i mezinárodního prostředí.

Zatímco v minulosti konflikt neslučitelných hodnot dvou aktérů, zpravidla států, vyvolával vzájemnou ozbrojenou konfrontaci a primárním prostředkem dosahování kompetitivních politických cílů byla hrozba silou nebo přímé použití násilí (zpravidla ve formě válečného střetu pravidelných armád), v současnosti na významu nabývá použití nevojenských nástrojů a nenásilných způsobů působení na protivníka. Důvodem pro akcentaci hybridního působení je na straně jedné jeho zjevná efektivita, na straně druhé potlačení nebo dokonce vyloučení násilí ze vzájemného konfliktu umožňuje relativizovat přisouzení odpovědnosti za konflikt a způsobené škody. Zatímco použití otevřeného a přiznaného násilí přináší riziko ozbrojené odvety v rámci sebeobrany napadeného státu nebo mezinárodních sankcí, hybridní působení a potlačení násilí umožňuje zpochybnění odpovědnosti (tzv. atribuce) původce za takového konání, resp. problematizuje možnosti odvetné reakce.

Určitou spornou otázkou zůstává, zda pojem „hybridní hrozba“ nebo „hybridní působení“ označuje novou kvalitu nebo novou kategorii bezpečnostních hrozeb, nebo zda se jedná o časově a obsahově limitovaný módní termín, který ale označuje relativně běžnou nebo již historicky realizovanou praxi (srovnej např. současné působení Ruské federace na Ukrajině a působení nacistického Německa vůči Československu ve 30. letech 20. století).

1.5 Asymetrická hrozba (asymetrické působení, asymetrické válčení)

Nezbytnou podmínkou pro dosažení vítězství v ozbrojeném konfliktu je získání rozhodující kvantitativní nebo kvalitativní převahy nad protivníkem, tzn. vytvoření asymetrie v neprospěch soupeře, resp. převahy v rozhodujícím čase a místě vzájemného střetu (koncepte těžiště Carla von Clausewitze).

Početnější vojsko, modernější technologie, progresivní způsob velení a řízení apod. byly a jsou rozhodující pro nastolení situace, která donutí protivníka k ústupu od původního kompetitivního politického cíle. Tento zjednodušený způsob chápání symetrie a asymetrie se však v současnosti zásadním způsobem rozšiřuje a reaguje na charakter soudobých ozbrojených konfliktů i intencionálních hrozeb.

Charakteristika asymetrické hrozby

Asymetrická hrozba (asymetrické působení) je charakterizována využíváním nekonvenčních metod a prostředků, které mají za cíl vyhnout se nebo eliminovat možnosti využití silných stránek protivníka, a naopak cílí na jeho slabiny za účelem dosažení potenciálně mimořádných účinků.⁶

Asymetrické působení se zpravidla vyskytuje v konfliktech a situacích, kdy se spolu střetávají kvalitativně odlišní soupeři a protivníci, zpravidla státní a nestátní aktér. Vzhledem k tomu, že státní

⁵ AAP-06: NATO Glossary of Terms and Definitions, 2020. Edition 2020. Brussels: North Atlantic Treaty Organization - NATO Standardization Office (NSO).

⁶ NATO's military concept for defence against terrorism: Annex A - Definitions. NATO: International Military Staff [online]. Brussels: North Atlantic Treaty Organization, 14 Apr 2005 [cit. 2021-6-6]. Dostupné z: <https://www.nato.int/ims/docu/terrorism-annex.htm>

aktér obvykle disponuje výrazně většími personálními, finančními a technologickými aj. zdroji, jeho možnosti vytvářet a nasazovat konvenční vojenské a bezpečnostní kapacity výrazně a disproporčně převyšují možnosti nepřátelského nestátního aktéra. Ten je nucen, při nemožnosti dosažení parity nebo dokonce převahy v těchto schopnostech, hledat takové formy působení na protivníka, které jsou pro něj dosažitelné, efektivní a zároveň vylučují jejich odvetné použití, často z důvodů právních, etických či morálních. Asymetrie není založena na srovnatelnosti kvalitativních a kvantitativních charakteristik soupeřů, ale na exkluzivitě prostředků a forem působení, které jsou použitelné pouze jednou ze stran konfliktu. Nastolení tohoto typu asymetrie je často úzce svázáno s odlišností kulturních, politických a náboženských hodnot, které soupeři vyznávají a zastávají.

S příklady asymetrického působení (válčení) se lze setkat v řadě nedávných nebo soudobých konfliktů, např. v oblasti Blízkého a Středního východu (Afgánistán, tzv. Islámský stát aj.). Technologická a materiální nadřazenost moderních armád, které disponují pro lokální guerilly nedostižnými vojenskými kapacitami a možnostmi, je konfrontována s relativně primitivním, ale efektivním a jednostranně výlučným působením nestátních aktérů. Využívání sebevražedných atentátníků, teroristických útoků, výbušných nástražných systémů (IED) či spektakulární medializované popravy zajatců jsou příkladem asymetrického boje a exkluzivity prostředků a forem působení, které protivník v odvetu nemůže nebo nechce využívat. Nemění se podstata konfliktu, i nadále zůstává jeho hlavním smyslem donucení protivníka k ústupu od původního kompetitivního politického cíle, ale mění a rozšiřují se formy jeho realizace.

2. Vybrané aktuální hrozby a výzvy bezpečnosti

Kapitola nemá ambice vyčerpávajícím způsobem postihnout veškeré bezpečnostní hrozby a výzvy, které se vyskytují v bezpečnostním prostředí. Zaměřuje se na hlavní nebo z dlouhodobého hlediska nejzávažnější jevy, které se mohou dotknout bezpečnosti České republiky nebo se projevit i na jejím území.

Základní soubor bezpečnostních hrozeb a rizik bezpečnosti z hlediska ohrožení bezpečnostních zájmů ČR obsahuje „Bezpečnostní strategie České republiky“, která vymezuje rámec pro úkoly jednotlivých prvků bezpečnostního systému ČR. Bezpečnostní strategie patří mezi základní strategické dokumenty ČR a je v souvislosti s vývojem bezpečnostního prostředí a směřování bezpečnostní politiky státu průběžně aktualizována. V současnosti je v platnosti Bezpečnostní strategie ČR z roku 2015. Podrobnější informace o bezpečnostní strategii obsahuje kapitola této publikace, věnovaná strategickým dokumentům.

2.1 Nástin charakteru bezpečnostního prostředí ovlivňujícího zájmy ČR

Přes skutečnost, že se Česká republika vyrovnává s důsledky globální pandemie covid-19, náš stát i naše společnost se stále těší historicky bezprecedentní míře blahobytu a bezpečnosti. Žijeme v srdci Evropy, obklopeni našimi spojenci a partnery, naše země je plně integrována do evropského ekonomického, politického a hodnotového prostoru, je součástí institucionálního jádra evropské bezpečnostní architektury, členským státem NATO, EU, OBSE a dalších mezinárodních organizací. ČR je součástí pětiny nejvýkonnějších ekonomik světa v přepočtu HDP na obyvatele. Dle Indexu lidského rozvoje (*Human Development Index – HDI*⁷) zaujímá 26. místo ze 189. sledovaných zemí, dle Světového indexu míru (*Global Peace Index – GPI*⁸) je Česká republika 8. nejbezpečnější zemí na světě.

Přes tato pozitiva a výhody je nutné si uvědomit, že jsme součástí globalizovaného světa a některé události, jevy či trendy odehrávající se v širším bezpečnostním prostředí mají významný potenciál poškozovat české bezpečnostní zájmy.

⁷ Více: dostupné online [cit. 2021-07-27] z <https://bit.ly/3rE2ZRf>

⁸ Více: dostupné online [cit. 2021-07-27] z <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>

Globální bezpečnostní prostředí se zhoršuje

Ve světě, který je bohužel velmi konfliktním a nebezpečným místem, stále probíhají desítky válek a ozbrojených konfliktů, ve kterých v důsledku přímého násilí každoročně zahyne nejméně na 100 000 lidí. Počty trpících a lidí na útěku každoročně narůstají o desítky milionů. Svět se stále více a více vyzbrojuje, roste objem legálních i ilegálních zbraní. Proliferace zbraní hromadného ničení je stále významnějším tématem a hrozba jejich použití není bohužel nepředstavitelnou fikcí. Ambice a agresivní chování některých autoritářských států ohrožují mezinárodní mír a stabilitu. Roste míra zapojení a význam nestátních či komerčních subjektů v ozbrojených konfliktech. Soupeření a nepřátelství se přelévají z fyzického světa do kyberprostoru, násilí doplňují informační manipulace, jsme svědky asymetrického a hybridního působení. Stále zřetelněji se projevují negativní důsledky globálních klimatických změn, jsme svědky vzniku humanitárních katastrof, dramaticky narůstá rozsah mezinárodní migrace, míra i dopady projevů náboženského a politického radikalismu a aktivit mezinárodního terorismu a zločinu. Mezi bezpečnostními výzvami nelze opominout ani probíhající světovou demografickou revoluci, přechod lidstva na novou energetickou bázi, bezprecedentní dynamiku technologického vývoje.

Globální kulturní, náboženská a hodnotová soutěž má potenciál přerůst do ozbrojených konfliktů a krizových situací, s jejichž projevy může být konfrontována přímo i Česká republika. Stále se zrychlující tempo globalizace přináší nejen ekonomické příležitosti, ale rovněž významně ovlivňuje dynamiku, rychlost šíření a dopad projevů bezpečnostních výzev a hrozeb, ať už se jedná např. o mezinárodní migraci, terorismus, šíření nemocí a pandemií, živelní či antropogenní pohromy mimořádného rozsahu. Globální hrozby a výzvy se mohou velmi rychle a excesivně projevit i na lokální úrovni, tj. i na teritoriu našeho státu.

Zhoršující se vztahy mezi velmocemi

Zostřující se se globální velmocenská soutěž mezi USA, Ruskem a ČLR a střídání na pozici vyzyvatele Spojených států přináší napětí a konfliktní situace do mezinárodněpolitických vztahů. Také bezpečnostní situace v Evropě, zejména vztahy mezi NATO a Ruskou federací, se v posledních letech výrazně zhoršily. Došlo k narušení vzájemné důvěry, odstartovaly regionální závody ve zbrojení, jsou oslabovány mechanismy kooperativní bezpečnosti, porušovány nebo vypovídány smluvní závazky v oblasti kontroly zbraní.

V roce 2019 USA a Rusko vypověděly „Smlouvu o likvidaci raket středního a krátkého doletu“ (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty – INF), kterou v roce 1987 slavnostně podepsali prezidenti Reagan a Gorbačov. Smlouva výrazně omezovala jaderné arzenály SSSR a USA a přispěla k zmírnění studené války. Rovněž USA v roce 2020 a Rusko začátkem roku 2021 odstoupily od smlouvy „Smlouvy o otevřeném nebi“ (Treaty on Open Skies). Více informací je v kapitole této publikace o Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě.

Agresivní politika Ruska

Rusko rozmísťuje modernizované nosiče jaderných zbraní blíže k hranici východního křídla NATO. Agresivní zahraniční politika Ruské federace, jediného státu na světě, který od svého vzniku neustále rozšiřuje své území i počty občanů, vedla k anexi Krymu, k bezprecedentnímu porušení mezinárodního uspořádání v Evropě a ke vzniku stále trvajících konfliktů na východní Ukrajině. Současné Rusko je ~~nebezpečným autoritářským~~ státem, který porušuje základní lidská práva svých vlastních občanů a své bezpečnostní zájmy prosazuje navenek způsoby, které ohrožují mezinárodní mír a stabilitu. Podporuje antidemokratické státy a síly, svým přímým či nepřímým vojenským zapojením přispívá k vedení a prodlužování občanských válek (Sýrie, Libye, Středoafriická republika aj.). Ruská federace stále intenzivněji poškozují bezpečnostní zájmy České republiky i dalších zemí Aliance a Evropské unie. Stojí za masivním prováděním škodlivých kybernetických aktivit, informačních operací, ohrožováním kritické infrastruktury, pácháním teroristických útoků a dokonce i za cíleným použitím chemické zbraně na území členského státu NATO.

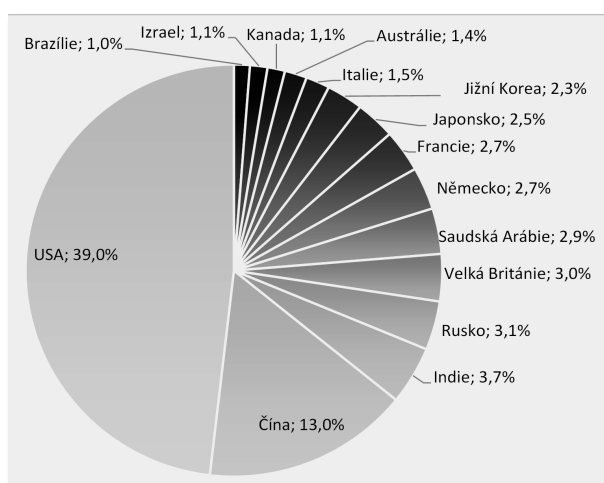
Přestože Ruská federace zůstává jediným relevantním mocenským aktérem schopným projekce vojenské síly s výrazným potenciálem přímo ohrožit i teritorium České republiky, nelze opomenout ani další státní i nestátní aktéry, kteří mohou představovat značnou bezpečnostní hrozbu. Státy z konfliktních regionů Blízkého a Středního východu sice nemají na území ČR obdobné zájmy či ambice, mohou však generovat celou řadu přímých ohrožení státu i společnosti skrz externalitu místních ozbrojených konfliktů nebo regionálního mocenského soupeření. Jistou hrozbu představují vzhledem k značnému konfliktnímu potenciálu ve vztahu k našim spojencům a partnerům, a to i navzdory značné geografické vzdálenosti, rovněž státy jako je Írán, Severní Korea nebo ČLR.

2.2 Růst výdajů na zbrojení a navyšování vojenských kapacit

Významným trendem charakterizujícím bezpečnostní prostředí minimálně v poslední dekádě je rostoucí objem finančních prostředků vynakládaných na výdaje na zbrojení, na nárůst vojenských kapacit a na vedení vojenských operací. Zatímco období na konci minulého století bylo ve znamení poklesu vojenských výdajů a vybírání mírových dividend, poslední dvě dekády jsou charakteristické nárůstem vojenských výdajů.

Jedná se jak o důsledek soudobých ozbrojených konfliktů a bezpečnostních krizí, tak o reakci na zesilující soupeření mezi klíčovými geopolitickými soupeři, především mezi USA, ČLR a Ruskem.

Aktuální celosvětové vojenské výdaje dosahují rekordní výše za posledních 30 let. V roce 2020 dosáhly celosvětové vojenské výdaje odhadem částky 1,981 bilionu dolarů. Tato suma zahrnuje náklady států a mezinárodních organizací na pořizování a údržbu všech typů konvenční i nekonvenční výzbroje, vojenského materiálu, financování provozu ozbrojených sil i soukromých vojenských společností (PMC), vojenský technologický vývoj, vojenské operace a mise apod. Pro srovnání – výdaje OSN na mírové mise reprezentují cca 0,5% celosvětových výdajů na zbrojení.

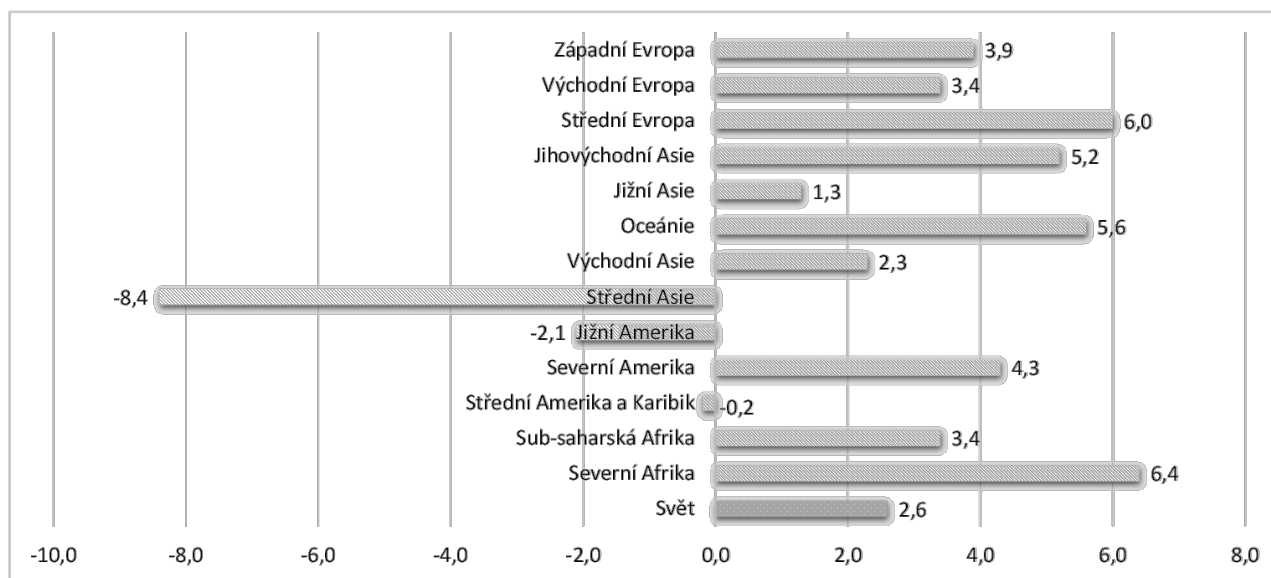
Obr. č 1/1. Podíl 15 nejvíce utrácějících zemí na celosvětových vojenských výdajích v roce 2020.
Zdroj:⁹

Přes relativní pokles podílu USA na celosvětových vojenských výdajích (aktuálně zhruba 39 %) vydávají Spojené státy dlouhodobě a řádově více finančních prostředků v absolutních částkách než jejich oponenti i spojenci. Tento relativní pokles podílu USA je dán nikoliv reálným poklesem výdajů v absolutních částkách (ty naopak kontinuálně rostou), ale zcela mimořádnou dynamikou vojenských výdajů ČLR (aktuálně 13 %), která každoročně zaznamenává nový rekord. Výdaje ČLR zdaleka překonávají výdaje Indie (3,7 %), Ruské federace (3,1 %), Saúdské Arábie (2,9 %). Tradiční evropské vojenské velmoci (Francie, Velká Británie, Německo) se jednotlivě podílejí zhruba necelými 3 %. Mohutné čínské investice umožnily dramatický nárůst vojenských schopností ČLR, budování jejich expedičních vojenských kapacit (výstavba mohutného

⁹ LOPES DA SILVA, Diego, Nan TIAN a Alexandra MARKSTEINER, 2021. *Trends in World Military Expenditure*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute. Dostupné také z: https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf

vojenského námořnictva, včetně letadlových lodí) umožňujících expanzivní exteritoriální projekci čínské vojenské síly i do geografických oblastí mimo bezprostřední okolí ČLR (např. zprovoznění vojenské základny na africkém kontinentě). ČLR tak jednoznačně střídá Rusko na pozici hlavního vyzývatele USA.

Přes snahu orgánů Organizace spojených národů (*United Nations Office for Disarmament Affairs – UNODA*¹⁰) o omezování a mezinárodní kontrolu zbrojení se svět nebyvale vyzbrojuje (viz obr. č. 2/1). Roste hodnota ročně vyprodukovaných zbraní a vojenských služeb, souhrn za 25 největších producentů za rok 2019 činí 361 miliard dolarů. Roční hodnota mezinárodního obchodu se zbraněmi dosahuje celkem výše 118 miliard dolarů (za rok 2019).

Obr. č. 2/1: Srovnání vývoje vojenských výdajů mezi lety 2019 a 2020. Zdroj: SIPRI¹¹

2.3 Proliferace

Jedním z významných jevů, který ovlivňuje bezpečnost na lokální, regionální i globální úrovni, je proliferace. Tímto pojmem se označuje proces šíření zbraní, případně vojenského vybavení nebo strategických materiálů pro vojenské využití. Proliferaci lze rozčlenit do tří kategorií, kterými jsou:

- proliferace ručních palných a lehkých zbraní;
- proliferace těžkých zbraní;
- proliferace zbraní hromadného ničení.

Přestože v laickém povědomí je proliferace spojována především s jadernými zbraněmi, je nutné věnovat pozornost i ostatním výše uvedeným typům proliferace.

Proliferace ručních palných a lehkých zbraní

Proliferace ručních palných a lehkých zbraní¹² dosahuje v současnosti v celosvětovém měřítku značné intenzity, v oběhu jsou podle nejrůznějších odhadů vysoké stovky milionů kusů, přičemž 3/4 jsou v rukách civilistů nebo neregulérních ozbrojenců. Důvodů pro masivní proliferaci těchto zbraní je několik – jejich výroba a distribuce je z velké části mimo státní nebo mezinárodní kontrolu, jsou cenově dostupné, jsou nenáročné na výrobu a výcvik k jejich použití, relativně snadno se skladují a přepravují atd. Tento typ proliferace rovněž usnadňuje absence skutečně efektivní mezinárodní kontroly jejich výroby a distribuce, tyto zbraně jsou produkovány a šířeny

¹⁰ Více na <https://www.un.org/disarmament/>

¹¹ Dostupné online z: https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf

¹² Ruční palné zbraně reprezentují např. pistole, revolvery, (útočné) pušky, brokovnice, samopaly, lehké kulometry apod. Do kategorie lehkých zbraní spadají např. těžké kulometry, přenosné protitankové a protiletadlové komplety, granátometry, minometry atd.

řadou jak státních aktérů, tak i soukromými a nezřídka ilegálními subjekty mimo jakoukoliv kontrolu. Situaci komplikuje rovněž rozdílný přístup k držení těchto zbraní na úrovni jednotlivých států nebo odlišné kulturní zvyklosti a symbolika vlastnictví zbraně (viz např. v arabských zemích či na Západním Balkáně). Existují proto zásadní rozdíly v míře dostupnosti, legality a akceptace těchto zbraní v různých státech a regionech. Extrémním případem jsou např. USA, kde více jak 30 % populace legálně vlastní více jak dvě zbraně, o počtu ilegálních zbraní lze jen spekulovat. Ve většině evropských zemí (včetně České republiky) existuje výrazně vyšší míra restrikce a regulace, naproti tomu řada afrických či asijských zemí tuto problematiku de facto vůbec neřeší.

Proliferace ručních palných a lehkých zbraní má velký význam z hlediska výskytu ozbrojeného násilí na státní i mezinárodní úrovni. Dostupnost těchto zbraní usnadňuje vznik ozbrojeného konfliktu, je de facto jejich akcelerátorem, je projevem masivního organizovaného násilí, znesnadňuje deeskalaci a postkonfliktní asistenci. Dostupnost legálních či ilegálních zbraní také vede k vyššímu riziku jejich použití při realizaci teroristických útoků a tzv. mass shooting.

Oproti minulosti dochází k častějším, globálně a mediálně významnějším útokům střelnou zbraní s vysokým počtem obětí. Nejvýznamnějšími útoky tohoto typu byla např. střelba na ostrově Utoya v roce 2011 (77 mrtvých), v Paříži v roce 2015 (89 mrtvých), v Paradise v USA v roce 2016 (50 mrtvých) či v roce 2019 v Christchurch na Novém Zélandu (50 mrtvých). Bohužel i v České republice došlo k tragickým případům použití střelné zbraně s velkým počtem obětí – při útoku v Uherském Hradišti v roce 2015 zemřelo 9 osob, útok v nemocnici v Ostravě v roce 2019 si vyžádal 8 životů. Dostupnost zbraní má rovněž razantní negativní dopad na míru a charakter násilné trestné činnosti.

Značná část používaných zbraní této kategorie sice technologicky a morálně spadá do druhé poloviny 20. století (jejím symbolem jen např. útočná puška AK-47 Kalašnikov), jedná se však o snadno vyrobitelnou, přepravitelnou a použitelnou výzbroj s dlouhou životností, nízkou cenou a velkou efektivitou. Z tohoto důvodu je tento typ zbraní široce a dlouhodobě zastoupen v drtivé většině soudobých ozbrojených konfliktů.

Značný problém představuje i velká odolnost těchto zbraní, které mohou být aktivně používány po desetiletí a nemožnost kontroly jejich vlastnictví po dobu celého jejich životního cyklu. I zbraně dodávané v rámci legálních mezistátních transferů (mezinárodní obchod, vojenská pomoc) se tak bohužel časem velmi často dostávají do rukou původně nezamýšlených uživatelů a objevují se tam, kde je po nich na světovém trhu poptávka. V této souvislosti je nutné věnovat pozornost rovněž českému exportu ručních palných a lehkých zbraní, který v nedávné minulosti směřoval i do rukou nestátních aktérů na Blízkém východě (Kurdové). Rovněž dodávky zbraní autoritářským režimům (např. Egyptu) a podezření z jejich následné distribuce do regionálních ozbrojených konfliktů jsou předmětem kritiky mezinárodních nevládních organizací.

Proliferace těžkých zbraní

Proliferace těžkých zbraní¹³ je realizována zejména státními aktéry, a to především jak v legální podobě (stát → stát), tak částečně v podobě nelegální (stát → nestátní aktér nebo stát → stát → nestátní aktér). Přesto je produkce a distribuce těžkých zbraní mnohem snáze kontrolovatelná než v případě ručních palných a lehkých zbraní. Jedná se z velké části o druh legálního mezinárodního obchodu, který však může být omezován mezinárodními restrikcemi či embargem uvaleným státy nebo mezinárodními organizacemi (např. OSN nebo EU).

Je paradoxem, že mezi největšími producenty a vývozci těžkých zbraní dominují především západní demokratické země, zejména USA, ale i evropské státy (Německo, Francie, Velká Británie), které svoji produkci vyváží do velkého počtu zemí a nezřídka i do států, které lze

¹³ Pro potřeby textu se těžkými zbraněmi rozumí složitější, technologicky a ekonomicky náročné konvenční zbraňové celky a systémy, zpravidla zabezpečované a obsluhované více jak jednou osobou, tj. tanky, letadla, vrtulníky, dělostřelecké, protiletadlové a protiraketové systémy, bojová plavidla atd.

označit jako nedemokratické. Významným vývozcem je i Ruská federace, nicméně její export je směřován k výrazně užšímu spektru odběratelů.

Zhoršující se bezpečnostní situace ve světě vede k nárůstu poptávky po těžkých zbraních a rostoucí napětí v některých regionech (např. ve východní Evropě nebo v jihovýchodní Asii) vede dokonce k novým závodům ve zbrojení. Roční hodnota mezinárodního obchodu s těžkými zbraněmi - 30 miliard dolarů (za rok 2020)¹⁴. Dodávky těžkých zbraní směřují do celého světa, nejvíce však na Blízký a Střední východ, do východní Evropy, Indie a řady asijských a afrických zemí.

Proliferace zbraní hromadného ničení

Kategorií sui generis¹⁵ je proliferace nekonvenčních zbraní, tj. zbraní hromadného ničení. V této kategorii proliferace je obecně asi největší pozornost věnována jaderným zbraním, ale je nutné zmínit i možnosti proliferace bakteriologických a chemických zbraní. Již v dobách studené války došlo k postupné likvidaci zásob bakteriologických zbraní, které měly ve svých arzenálech především Sovětský svaz a USA, a to jako důsledek přijaté Úmluvy o zákazu bakteriologických zbraní z roku 1972. Po skončení studené války podobný osud potkal většinu chemických zbraní a v souladu s Úmluvou o úplném zákazu chemických zbraní z roku 1993 se v následujícím období podařilo zlikvidovat téměř všechny jejich zásoby, které do té doby byly v držení státních aktérů, opět především USA a SSSR, resp. Ruské federace.

Problém použití bakteriologických i chemických zbraní byl proto obecně vnímán jako v podstatě vyřešený, jako uzavřená kapitola týkající především minulého století, kdy k nasazení těchto zbraní reálně docházelo (I. světová válka, Kurdistán 1988 aj.). Obavy vzbuzovala spíše možnost teroristického použití chemické nebo bakteriologické zbraně ze strany nestátního aktéra, které se potvrdily např. v roce 1995, kdy sekta Óm Šinrikjó podnikla teroristický útok sarinem v tokijském metru nebo v případě série individuálních útoků antraxem v USA v roce 2001.

Zhruba od poloviny minulé dekády si zejména chemické zbraně vyžadují větší mezinárodní pozornost, neboť znovu dochází k použití ze strany státních i nestátních aktérů. Svět se stal svědkem opakovaného použití chemických zbraní (chloru) režimem Bašára Asada proti opozici i civilnímu obyvatelstvu v syrské občanské válce, z téže doby jsou doloženy desítky případů použití chemické munice ze strany tzv. Islámského státu, v čerstvé paměti jsou vraždy a pokusy o vraždu páchané ruskými agenty ve Velké Británii za použití bojové nervově paralytické látky novičok.

Právě možnost teroristického použití chemických zbraní (zejména ze strany nestátních nebo anonymizovaných státních aktérů) proto vzbuzuje stále obavy, a to z důvodu relativní materiální, technologické i ekonomické dostupnosti zneužitelných chemických látek.

Jaderné zbraně a jejich nosiče

Zcela výjimečnou skupinu zbraní tvoří jaderné zbraně a jejich nosiče. Od konce II. světové války, kdy došlo i k jejich reálnému nasazení, se jednak rozšířil okruh států, které jsou jejich držiteli, jednak se objevují státní aktéři aspirující na získání vojenských jaderných kapacit. Poválečné rozšiřování skupiny států vlastnicích jaderné zbraně si vynutilo přijetí multilaterální Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (1968), která signatáře zavázala k odmítnutí vlastního vývoje nukleárních zbraní a naopak jim umožnila přístup k mírovému využití jaderné technologie. Aktuálně jsou signatáři smlouvy a zároveň držitelé jaderných zbraní USA, Ruská federace, Velká Británie, Francie a ČLR. Jaderné zbraně rovněž vlastní Indie a Pákistán, izraelský jaderný program je předmětem spekulací. Největšími počty jaderných hlavic disponují USA (5 550 kusů) a Ruská federace (6 255 kusů), jejich počet však kontinuálně klesá v důsledku bilaterálních dohod START. Ostatní členové jaderného klubu disponují řádově menšími jaderným arzenálem – ČLR (350 kusů), Francie (290 kusů), Velká Británie (225 kusů), Indie (156 kusů), Pákistán (165 kusů). Izrael disponuje odhadem

¹⁴ SIPRI Yearbook 2021: Armaments, Disarmament and International Security - Summary [online], 2021. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute [cit. 2021-6-26]. ISBN 978-0-19-193988-4. Dostupné z: https://sipri.org/sites/default/files/2021-06/sipri_yb21_summary_en_v2_0.pdf

¹⁵ Latinské rčení znamenající „svého druhu“.

90 jadernými hlavicemi, ale židovský stát nikdy nepotvrdil ani nevyvrátil vlastnictví jaderných zbraní. V posledních letech vlastnictví jaderné zbraně demonstrovala KLR, obavy vzbuzují také aktivity Íránu, které směřují k obohacování uranu na úroveň využitelnou pouze k vojenským účelům. Obě země zřejmě v držení jaderné zbraně spatřují deterrent, který může dlouhodobě zajistit politické přežití obou nedemokratických politických režimů.

V případě KLR se odhaduje, že disponuje asi 90 jadernými hlavicemi, zřejmě však zatím tato země nedisponuje nosičem schopným dopravit hlavice na větší vzdálenost. Írán, který je podezřelý z úsilí o získání jaderné zbraně, zatím pravděpodobně jadernou výzbrojí nedisponuje a jeho snaha je kritizována většinou mezinárodního společenství.

2.4 Terorismus

Terorismus představuje trvalou bezpečnostní hrozbu, a i když její riziko je v různých zemích a regionech na rozdílné úrovni, představuje problém i pro zdánlivě stabilní a bezpečné země jako je Česká republika. Zejména mezinárodní terorismus v globalizovaném světě představuje velmi komplikovaný, rozsáhlý a propojený fenomén, který v posledních dekádách prošel značnou kvalitativní i kvantitativní proměnou.

V období studené války byly teroristické aktivity z velké části motivovány radikálními sekulárními ideologiemi cílícími na dosažení nového politického a sociálního uspořádání (RAF, Brigatte Rose aj.) nebo byly produktem radikálního separatismu nebo nacionalismu (ETA, IRA, OOP atd.), byly často namířeny proti představitelům konkrétních států nebo jejich státním příslušníkům a jejich realizace byla v podstatě omezena na specifické státy, dnešní terorismus je zásadně jiný.

Význačné rysy současného terorismu

Nejvýznamnější mezinárodní teroristické skupiny (ISIS, Hamás, FARC, Hizballáh, Aš-Šabáb, Real IRA...) oproti minulosti disponují mimořádnými finančními, organizačními, vojenskými, logistickými a technologickými možnostmi, některé jsou schopny operovat v regionálním nebo dokonce v globálním měřítku a v některých případech jsou proto dokonce využívány cizími státy jako tzv. proxy aktéři v ozbrojených konfliktech. Dnes je také mnohem obvyklejší napojení teroristických uskupení na svět mezinárodního organizovaného zločinu, na straně druhé je v některých zemích a oblastech zřetelné i jejich propojování s legální politickou scénou, resp. představují místně či regionálně významnou politickou sílu.

Zejména v tzv. slabých nebo zhroucených státech (např. Libanon, Palestina, Sýrie, Afghánistán, Somálsko atd.) se teroristické organizace významně podílejí na suplování role a služeb státu v oblastech mimo vládní kontrolu, zejména při zajišťování pořádku a bezpečnosti, výkonu práva, chodu ekonomiky, školství i sociálních agend, což posiluje jejich legitimitu, loajalitu místního obyvatelstva a komplikuje jejich potírání.

Vnímání terorismu po 11. září 2001

Symbolickým milníkem byl útok z 11. září 2001, který ukázal terorismus také jako fenomén motivovaný extrémní náboženskou ideologií, který je schopen ve jméno politických a náboženských cílů provádět neadresné spektakulární útoky proti civilistům za účelem vyvolání šoku, strachu, významných nepřímých ekonomických škod a globální mediální pozornosti. Především rozmach tzv. džihádistického terorismu má souvislost s širším mezinárodním děním a bezpečnostní situací v krizových regionech (Blízký a Střední východ, jihovýchodní Asie, subsaharská Afrika aj.) a je rovněž částečným důsledkem sociální, národnostní a ekonomické deprivace vedoucích elit i širokého obyvatelstva těchto území.

Bylo by nicméně chybou redukovat nábožensky motivovaný terorismus výlučně na radikální islamismus, byť je dominantní, neboť s nábožensky motivovaným terorismem se lze setkat i v případě radikálního křesťanství (např. ve střední Africe), hinduismu (např. v Indii) nebo buddhismu (např. v Myanmaru).

Řada zemí Evropské unie byla v posledních letech cílem významných džihádistických útoků zaměřených na vyvolání strachu a způsobení maximálních civilních ztrát (Paříž, Brusel, Berlín, Vídeň...) nebo na symbolické cíle (Charlie Hebdo, Notre Dame...). Mohlo by se proto zdát, že tento typ terorismu je primárním problémem evropských zemí. Smutným faktem nicméně zůstává skutečnost, že terorismus je mnohem aktivnějším a závažnějším problémem pro méně zabezpečené státy a regiony.

Zatímco v Evropě se počty obětí jednotlivých útoků pohybují v relativně nízkých číslech (výjimkou byl útok v Paříži v roce 2015, při kterém zahynulo na 130 obětí), v jiných zemích (Irák, Afghánistán, Srí Lanka, Indie, Pákistán, Indonésie...) jsou bohužel frekvence útoků a počty obětí řádově vyšší.

Přestože džihádistický terorismus patří minimálně v evropském kontextu k těm nejzávažnějším, nelze opomínat ani jiné odrůdy terorismu, které mají odlišnou motivaci a jejichž výskyt je častější (extrémně levicový a anarchistický, etno-nacionalistický a separatistický, extrémně pravicový terorismus). Aktuálním problémem se jeví také teroristické útoky, které mají na svědomí agenti ruských zpravodajských služeb, a které jsou namířeny proti konkrétním osobám (Velká Británie) nebo důležitým cílům (Česká republika, Bulharsko) na území členských států NATO a EU.

V posledních letech lze také vyzorovat, zejména v případě džihádistického terorismu, posun od sofistikovaných a organizačně náročných skupinových teroristických útoků k útokům jednotlivců, které jsou prováděny primitivním, ale brutálním způsobem (Nice, Berlín, Avignon, Vídeň...).¹⁶ Ataky vůči civilistům za použití nožů, vozidel, střelných zbraní prováděné radikalizovanými jednotlivci jsou v jejich přípravné fázi obtížně detekovatelné a mají významný mediální, společenský a politický dopad. Útoky jednotlivců jsou však často spojovány s teroristickými organizacemi s kořeny v muslimském světě, jsou ideologicky provázány s aktivitami džihádistických organizací a nezdá se, že jsou páčány osobami, které se aktivně účastnili ozbrojených konfliktů v oblasti Blízkého a Středního východu. Tzv. osamělí vlci zůstávají významnou a obtížně odhalitelnou hrozbou.

Terorismus a Česká republika

I pro Českou republiku nabývá terorismus na důležitosti. Naštěstí jen výjimečně se čeští občané stávají jak oběťmi teroristických útoků v zahraničí (Libye, Německo), tak jejich pachateli a podporovateli. Někteří radikalizovaní čeští občané již byli odsouzeni nebo jsou stíháni za terorismus v souvislosti s přípravou útoku na našem území, z důvodu organizování podpory terorismu nebo přímé účasti na teroristických a bojových aktivitách v zahraničí (Sýrie, východní Ukrajina).

Významným problémem, který komplikuje efektivnější multilaterální boj proti terorismu, je obtížné dosažení širšího konsensu ohledně samotné definice terorismu, který je v řadě zemí z vnitropolitických důvodů chápán značně odlišně. Co je např. pro některé státy v určitém časovém a místním kontextu legitimním národně-osvobozenecským hnutím, je pro jiné terorismem a zločinem. V souvislosti s Českou republikou lze připomenout případ zatčení českých občanů v Turecku v důsledku jejich kontaktů s kurdevskými milicemi, které Turecko považuje za teroristy. Členské státy EU v roce 2017 definovaly teroristické trestné činy jako takové, které mají za cíl vážně zastrašit obyvatelstvo, přimět vládu nebo mezinárodní organizaci ke konání či nekonání konkrétních kroků či vážně destabilizovat či zničit základní politické, ústavní, hospodářské nebo sociální struktury

¹⁶ *European Union Terrorism Situation and Trend report 2021* [online], 2021. Luxembourg: EUROPOL - European Union Agency for Law Enforcement Cooperation [cit. 2021-6-29]. ISBN 978-92-95220-26-3. Dostupné z: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/tesat_2021.pdf

země nebo mezinárodní organizace.¹⁷ Česká republika definuje teroristický útok podrobněji v paragrafech 311 a 312 trestního zákona (zákon č. 40/2009 Sb.).

2.5 Mezinárodní migrace

Mezinárodní migrace je výzvou, jejíž význam neustále narůstá, a která vzbuzuje řadu emocí a trvalou společenskou a politickou pozornost. Paradoxně je však tento fenomén zároveň jen nejasně, nejednotně a vágně definován. Např. Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) široce definuje migraci jako pohyb osob mimo místo svého obvyklého pobytu, ať už na území svého mateřského státu nebo mimo něj,¹⁸ přičemž důvody pohybu nijak nespecifikuje, ať už se jedná o důvody ekonomické, bezpečnostní, environmentální či jiné. Lze se setkat i s časovým limitem minimálně jednoho roku přebývání mimo místo obvyklého pobytu. Migraci lze členit na vnitrostátní a mezinárodní. Na vnitrostátní migraci se aktuálně ve světě podílí asi 740 milionů osob, na mezinárodní migraci více jak 270 milionů osob (3,5 % světové populace). Právě mezinárodní migrace se ale vyznačuje velkou dynamikou – ještě v roce 1990 bylo ve světě odhadem „jen“ na 153 milionů mezinárodních migrantů, do poloviny tohoto stoupl počet ale může jejich počet stoupnout až na 380 milionů osob.¹⁹

Mezinárodní organizace práce (ILO) odhaduje, že asi 2/3 všech mezinárodních migrantů jsou tvořeny lidmi, kteří primárně putují za prací. Specifickou podskupinu migrantů pak tvoří uprchlíci, kteří jsou v pohybu především z důvodu válečného konfliktu, přírodních katastrof nebo pronásledování. Mezi uprchlíky spadají též tzv. vnitřně přesídlené osoby (IDPs - Internally Displaced Persons), které na útěku nepřekračují hranici svého státu a jsou de facto běženci ve své vlastní zemi (příkladem může být Sýrie, Kolumbie, Afghánistán nebo i Srbsko). Počet migrantů v gesci Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR), tj. uprchlíků, žadatelů o azyl, IDPs, osob bez státní příslušnosti apod., je odhadován na více 70 milionů osob. Jedná se nejen o nejvyšší číslo v lidské historii, ale je dokonce 2x vyšší než na počátku minulé dekády. Situaci komplikuje i skutečnost, že na 85 % uprchlíků se zdržuje v rozvojových zemích a více jak polovinu z nich tvoří osoby mladší 18 let.

Významně k nárůstu počtu uprchlíků přispívá frekvence a rozsah soudobých ozbrojených konfliktů, které zhusta probíhají v urbánním prostředí, a které oproti minulosti mají zásadní dopad na civilní obyvatelstvo. Nejenže dochází k vysokým ztrátám na straně civilistů, ale v důsledku válek a konfliktů je devastována infrastruktura, která by za jiných okolností obyvatelstvo udržela na místě. Zatímco ekonomická migrace je indikátorem sociálních a ekonomických podmínek a stupně globalizace v konkrétních oblastech světa, uprchlická migrace je indikátorem stavu globálního bezpečnostního prostředí.

Faktory ovlivňující mezinárodní migraci

Mezinárodní migrace je motivována komplexem faktorů, které migraci z konkrétního území vytlačují (push faktory) nebo ji na konkrétní území přitahují (pull faktory). I to je důvod, proč je mezinárodní migrace velmi adresná a některé státy jsou lákavější pro imigraci než státy jiné. V celosvětovém srovnání jsou dlouhodobě nejatraktivnějšími státy USA, Německo a Saúdská Arábie. Na zintenzivňování ilegální mezinárodní migrace se podílí i mezinárodní organizovaný zločin, pro nějž je to výnosný obchod s ročním obrátem okolo 30 miliard dolarů.

¹⁷ Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2017/541: ze dne 15. března 2017 o boji proti terorismu, kterou se nahrazuje rámcové rozhodnutí Rady 2002/475/SVV a mění rozhodnutí Rady 2005/671/SVV, 2017. Brusel: Úřední věstník Evropské unie. Dostupné také z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:32017L0541&from=EN#d1e731-6-1>

¹⁸ Key Migration Terms, 2021. IOM - UN Migration [online]. Geneva: International Organization for Migration (IOM) [cit. 2021-6-29]. Dostupné z: <https://www.iom.int/key-migration-terms#Migration>

¹⁹ World Migration Report 2020 [online], 2019. Geneva: International Organization for Migration (IOM) [cit. 2021-6-29]. ISBN 978-92-9068-789-4. Dostupné z: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf

<i>Push-faktory:</i>	<i>Pull-faktory:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Válka, konflikt, násilí, vysoká míra kriminality</i> - <i>Populační exploze, generačně nevyvážený demografický vývoj</i> - <i>Chudoba, nezaměstnanost</i> - <i>Nízká životní úroveň (nedostupná zdravotní péče, bydlení, vzdělání aj.)</i> - <i>Politická nestabilita, zhroucení státu, neefektivní státní správa, korupce</i> - <i>Pronásledování z důvodů rasových, náboženských, národnostních, politických nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám</i> - <i>Vyčerpání nebo zmenšující se možnosti tradičních zdrojů obživy</i> - <i>Živelní katastrofy (např. sucha, záplavy, neúroda a hladomory) či průmyslové havárie</i> - <i>Následky změn životního prostředí (nedostatek pitné vody, eroze orné půdy, negativní důsledky změn klimatu, vzestup hladiny moří, znečištění životního prostředí apod.)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Mír, bezpečí a stabilita</i> - <i>Perspektiva vyššího finančního příjmu a zajištění vyššího životního standardu</i> - <i>Uplatnění na trhu práce nebo znovuzískání tradičního zdroje obživy</i> - <i>Získání kvalitního vzdělání</i> - <i>Přístup ke zdravotní péči</i> - <i>Dodržování lidských práv a svobod</i> - <i>Právní stát, dobrá správa</i> - <i>Atraktivní životní styl</i> - <i>Podpora ze strany již přesídlených migrantů</i> - <i>Snaha o sloučení rodiny</i>

Navzdory obecnému přesvědčení je mezinárodní migrace, ať už legální či ilegální, především intrakontinentální jev. Řádově více migrantů (desítky milionů) se pohybuje v rámci mateřského kontinentu nebo regionu, jen relativně malá část migrantů putuje na jiné kontinenty a do velmi vzdálených destinací.

Zejména v případě ilegální mezinárodní migrace je pohyb mezi kontinenty (např. mezi Afrikou a Evropou) extrémně nebezpečnou a finančně náročnou záležitostí, kdy se migranti pohybují ilegálně bez jakékoliv ochrany přes území cizích států a překonávají smrtelně nebezpečné přírodní překážky (Sahara, Středozemní moře), kde jich každoročně zahyne na několik tisíc. V celosvětovém měřítku od roku 2000 na cestě prokazatelně zahynulo na 80 000 ilegálních mezinárodních migrantů, o celkovém počtu obětí lze jen spekulovat.

Většina mezinárodních ekonomických migrantů nebo uprchlíků proto preferuje nejbližší zahraniční destinaci, která poskytuje útočiště a základní ekonomické zázemí, zejména v případě země jazykově, etnicky, kulturně nebo nábožensky blízké.

Příkladem může být Sýrie, nejhorší případ migrační krize od konce II. světové války. Sýrie měla před občanskou válkou zhruba 21 milionů obyvatel, následně zhruba 1 milion odešel do vzdálenějších destinací, hlavně do Evropy, zhruba 7 milionů odešlo do bezpečnějších částí Sýrie (IDP) a asi 6 milionů Syřanů odešlo do okolních zemí, zejména Turecka (cca 4 miliony), Libanonu (cca 1 milion), Jordánska, Iráku či Egypta (vysoké stovky tisíc) aj. Příchod velkého množství migrantů ohrožuje často velmi křehkou politickou, ekonomickou a sociální stabilitu v přijímajících zemích a může vyvolat negativní dominový efekt v celém regionu.

Migrace ve vztahu k Evropě

Evropská migrační krize z roku 2015, která nastala v důsledku války v Sýrii, se může opakovat, neboť podmínky pro obdobnou krizi je možné identifikovat i v řadě dalších zemí a regionů. Pro Evropu je jednoznačně potenciálně nejzásadnějším zdrojem migrace oblast subsaharské Afriky, teprve poté země Blízkého a Středního

východu nebo postsovětský prostor. V rámci evropského kontinentu se některé země dlouhodobě vyznačují emigrací obyvatelstva (pobaltské státy, Ukrajina, Rusko, Polsko, Rumunsko, Bulharsko aj.), jiné státy a regiony jsou naopak dlouhodobými imigračními cíli (Německo, Rakousko, Anglie, jižní Francie, severní Itálie, Skandinávie aj.).

V celé Evropě žije přes 82 milionů mezinárodních migrantů, více jak 42 milionů se narodilo v některé z evropských zemí. Na evropském kontinentu žije 26 milionů uprchlíků a cca 46 milionů vnitřně přesídlených osob.

Zúžíme-li problematiku mezinárodní migrace na Evropskou unii, jejíž součástí je i Česká republika, lze konstatovat, že v EU k počátku roku 2020 žilo 447,3 milionu obyvatel, z čehož 23 milionů představovalo občany nečlenských států (5,1 % populace EU), 37 milionů obyvatel se narodilo mimo EU (8,2 % populace EU), 17 milionů reprezentuje občany členských zemí EU, kteří pobývají v jiném než domovském členském státě. Meziročně se do EU přistěhuje zhruba 2,5 milionu osob, necelý milion se z EU vystěhuje. Bez mezinárodní migrace by Evropská unie každoročně ztrácela asi půl milionu obyvatel (v EU se ročně narodí 4,2 milionu dětí a 4,7 milionu osob zemře).²⁰ Migrace v Evropě, resp. v Evropské unii, má primárně intrakontinentální charakter, drtivá většina migrantů disponuje legálním pobytovým statutem (občanství EU, povolení k pobytu, pracovní vízum, studium atd.). Počty ilegálních migrantů v EU jsou o dva řády nižší, od roku 2015 se výrazně zpřísnila jak ostraha vnější hranice EU, došlo ke zrychlení azylových i extradičních řízení. Podle Frontexu bylo době tzv. migrační krize v polovině dekády detekováno více jak 1,8 milionů pokusů o ilegální vstup na území EU, v roce 2020 se jednalo o 114 272 pokusů. Aktuálně ke snížení počtu migrantů přispěla i omezení přijatá v souvislosti s pandemií covid-19. Počty prvních podaných žádostí o politický azyl v zemích EU se pohybovaly ve výši 416 000 žádostí (2020), ve 41 % byl azyl udělen. Nejvíce žadatelů pocházelo ze Sýrie, Afghánistánu, Venezuely a Kolumbie.²¹ Nejvíce pracovních povolení k dočasnému pobytu na území EU bylo uděleno občanům Ukrajiny (660 000), kteří představují největší vnější pracovní sílu na trhu práce v Evropské unii.

Migrace ve vztahu k ČR

Území České republiky, kde dnes žije 10,7 milionu obyvatel, bylo v moderní historii významným zdrojem migrace. Dnes na našem teritoriu žije zhruba 653 000 cizinců, z toho polovina s trvalým pobytem. Více jak 400 000 cizinců jsou občané třetích zemí, cca 256 000 cizinců jsou občané jiné členské země EU. Největší skupinu cizinců tvoří občané Ukrajiny (176 000 osob) a ze Slovenska (125 000 osob), dále jsou zde ve větší míře usazeni Vietnamci (64 000), Rusové (44 000), Němci (21 000) a Poláci (21 000) aj. V době před covidovou pandemií zajišťovala imigrace meziroční přírůstek obyvatelstva více jak 44 000 osob (v roce 2019). Česká republika nebyla a není cílovou ani tranzitní zemí pro masivní mezinárodní migraci ze vzdálenějších geografických regionů, byť naše země sousedí s nejatraktivnějším migračním cílem v Evropě (SRN). Např. migrační vlna v roce 2015 do Evropy se ČR prakticky nedotkla. Každoročně je v České republice zachyceno několik tisíc ilegálních migrantů, ať už tranzitních (nízké stovky osob) nebo těch, tak především těch, kteří nedodrželi podmínky pro povolení pobytu a pracovní činnosti, zpravidla se jedná o občany Ukrajiny nebo Moldávie (zhruba 5000 osob).

V České republice je každoročně podáno mezi 1-2 tisíci žádostí o politický azyl (1164 v roce 2020), drtivá většina je zastavena nebo vyřízena negativně. V prvním pololetí roku 2020 byl udělen azyl ve 42 případech, resp. doplňková ochrana v 72 případech. Nejvíce žádostí je podáno občany Ukrajiny, naprostá většina ostatních žádostí je podána občany ze zemí bývalého

²⁰ Statistics on migration to Europe [online], 2020. Brussels: European Commission [cit. 2021-6-30]. Dostupné z: <https://bit.ly/3BNB7yN>

²¹ Asylum statistics [online], 27 April 2021. Brussels: Eurostat - Statistics Explained [cit. 2021-6-30]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Asylum_statistics

*Sovětského svazu. Žádosti od občanů asijských (s výjimkou Vietnamu) nebo afrických zemí jsou dlouhodobě zcela zanedbatelné.*²²

Přístup k migrantům se v rámci Evropské unie diametrálně liší a hranice rozdílného přístupu kopíruje bývalou Železnou oponu – západní země, kam migrace směřuje, a které mají s imigrací dlouhodobou zkušenost, se k příchodům staví výrazně pozitivněji. Naproti tomu země východní Evropy, které jsou zdrojem ekonomické migrace, které mají výrazně menší zkušenost s cizinci a výrazně větší roli hrají populistické narativy, se k migrantům staví odmítavě.

Postoj české veřejnosti k migrantům je v evropském kontextu extrémně negativní, přestože imigrace z ciziny přináší České republice ekonomický profit a zmírňuje negativní demografické tendence české společnosti. Např. migrace z Ukrajiny je zcela zásadní v řadě odvětví pro český pracovní trh, migrace ze Slovenska představuje příliv vysoce kvalifikované pracovní síly. Více jak 70 % nejlepších slovenských maturantů studuje vysokou školu v České republice, polovina jich po absolutoriu zůstává. Slovinci v České republice jsou mladší a vzdělanější než česká majorita.

Přístup našeho státu k problematice mezinárodní migrace je řešen v dokumentu Strategie migrační politiky České republiky (2015).

Mezinárodní migrace je faktem, jehož význam neustále narůstá a bude vyžadovat i stále větší pozornost a zdroje. Migrace je vnímána jako ambivalentní jev, který na straně jedné může představovat hrozbu, na straně druhé výzvu. Z pohledu laické veřejnosti a populistických politických subjektů je primárně spojována s terorismem, kriminalitou, zneužíváním sociálního systému státu, konkurencí na trhu práce, zavlečením nemocí, kulturními střety atd. Zároveň je ale nezbytná pro chod ekonomiky založené primárně na využívání lidských zdrojů, zmírňuje nepříznivý demografický vývoj, přináší nové impulsy a příležitosti. K mezinárodní migraci ji třeba přistupovat bez emocí, bez politické korektnosti na straně jedné, a bez lhaní a strašení na straně druhé. Na přístupu k mezinárodní migraci záleží, zda je příležitostí nebo hrozbou (zda se podaří maximalizovat přínosy a minimalizovat ztráty). Naš stát byl v moderních dějinách významným zdrojem migrace, v současnosti je cílem zejména ekonomických migrantů ze Slovenska a Ukrajiny, migrace z muslimských zemí Blízkého a Středního východu nebo křesťanských zemí střední Afriky je zcela mizivá. Postoj české veřejnosti k migrantům je v evropském kontextu extrémně negativní, zejména uprchlíci nejsou vnímáni jako lidé v nouzi, ale jako hrozba.

2.6 Demografická revoluce

Jednou ze zcela zásadních globálních výzev pro 21. století je probíhající globální demografická revoluce. Ta se vyznačuje relativně rychlou a hlubokou proměnou demografického chování lidstva, která nemá co do rozsahu a hloubky v dějinách obdoby. Dochází výraznému obecnému celosvětovému nárůstu počtu obyvatelstva, k jeho koncentraci v urbanizovaných oblastech, roste počet mnohamilionových megapolí. Obyvatelstvo se přesouvá z rurálních oblastí do měst, ke dnes žije více jak polovina světové populace, ve vyspělých regionech (např. v Evropě) tento podíl tvoří více jak 90 % obyvatelstva.

Přes obecný růst počtu lidí na Zemi jsme svědky velmi rozdílného vývoje na úrovni jednotlivých kontinentů nebo regionů – pro některé je typická populační exploze, jiné se naopak potýkají se stárnutím a úbytkem populace. Tyto skutečnosti mají zásadní geopolitické, ekonomické, sociální i bezpečnostní důsledky.

Nerovnoměrný nárůst populace

Aktuálně ve světě žije asi 7,7 miliardy lidí, tento počet by se mohl do poloviny století zvýšit o další 2 miliardy a ke konci století přiblížit až k číslu 11 miliard. Tento globální nárůst však není

²² Čtvrtletní zpráva o migraci: I. 2021, 2021. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky. Dostupné také z: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/ctvrtletni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace.aspx>

rovnoměrný a závažným problémem se ukazují rozdílné či přímo opačné trendy ve vývoji počtu obyvatelstva a jeho věkové struktury v rámci jednotlivých regionů a kontinentů. Světová populace jako celek stále roste, dokonce se zvyšuje i průměrná délka života, ale tempo růstu se v jednotlivých regionech velmi liší.

Některé populační projekce naznačují, že do roku 2050 bude pouhých devět zemí zajišťovat více než polovinu předpokládaného přírůstku celosvětové populace: Indie, Nigérie, Pákistán, Demokratická republika Kongo, Etiopie, Tanzanie, Indonésie, Egypt a USA (v sestupném pořadí podle očekávaného nárůstu). V průběhu aktuální dekády lze očekávat, že Indie vystřídá ČLR na pozici nejlidnatější země světa.

K výraznému nárůstu dochází zejména v afrických a částečně v asijských zemích. Především oblast subsaharské Afriky je typická populační explozí; počet zdejších obyvatel, který již nyní překračuje 1 miliardu, se do roku 2050 pravděpodobně zdvojnásobí a do konce století přiblíží 4 miliardám. Již nyní kriticky neúnosná a vlastními silami nezvladatelná ekonomická, sociální, environmentální a bezpečnostní situace v tomto regionu se bude dále dramaticky zhoršovat, povede enormnímu tlaku na místně nedostatečně dostupné potravinové, surovinové a energetické zdroje. Lze také přepokládat rapidně se zhoršující bezpečnostní a humanitární situaci, enormní nárůst migračních tlaků směřujících do relativně geograficky blízké Evropy, stejně jako tlak na poskytování externích finančních, technologických aj. zdrojů na řešení této situace.

Kromě zesilování dominující migrace z oblasti subsaharské Afriky může Evropa očekávat také pokračování přílivu migrantů z oblasti MENA (*Middle East and North Africa*), zejména ze zemí jako jsou Egypt, Alžírsko, Irák, Súdán nebo Jemen. Jen v Egyptě se v roce 2015 narodilo tolik dětí, jako ve stejném roce ve Francii, Německu, Španělsku a Velké Británii dohromady. Dochází k vytváření demografické nerovnováhy a napětí, kdy region (Evropa, resp. EU) trpící úbytkem a zrychlujícím se stárnutím populace sousedí s regiony (subsaharská Afrika, státy MENA), které se naopak vyznačují velkou dynamikou populačního růstu.

Tabulka č. 1/1: Stav a odhadovaný vývoj světové populace podle regionů v průběhu 21. století

Region	Populace v letech (milióny)			
	2019	2030	2050	2100
Svět	7713	8548	9735	10875
Sub-saharská Afrika	1066	1400	2118	3775
Severní Afrika a západní Asie	517	609	754	924
Střední a jižní Asie	1991	2227	2496	2334
Východní a jihovýchodní Asie	1335	2427	2411	1967
Latinská Amerika a Karibik	648	706	762	680
Austrálie a Nový Zéland	30	33	38	49
Oceánie bez Austrálie a Nového Zélandu	12	15	19	26
Evropa a severní Amerika	1114	1132	1136	1120
Nejméně rozvinuté země	1033	1314	1877	3047
Vnitrozemské rozvojové země	521	659	926	1406
Rozvojové země malých ostrovů	71	78	87	88

Zdroj: ²³

K významnému nárůstu populace (o desítky procent) dojde i v rámci jiných regionů – v Oceánii (56 %), severní Africe a západní Asii (46 %), Austrálii a Novém Zélandu (28 %), střední a jižní Asii (25 %), Latinské Americe a Karibiku (18 %). Naproti tomu východní a jihovýchodní Asie (3 %) a Evropa a Severní Amerika (2 %) se budou potýkat s nedostatečným přírůstkem obyvatelstva, samotná Evropa bude dokonce nucena řešit pokles jeho počtu.

²³ *World Population Prospects 2019: Highlights* [online], 2019. New York: United Nations – Department of Economic and Social Affairs [cit. 2021-7-6]. ISBN 978-92-1-148316-1. Dostupné z: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf

Uvedené mezikontinentální nebo meziregionální rozdíly jsou důsledkem rozdílné míry plodnosti, která v globálním průměru dosahuje hodnoty 2,5 (míra plodnosti vyjadřuje průměrný počet živě narozených dětí jedné ženě během jejího reprodukčního věku – pro zachování populace je nutná hodnota alespoň 2,1) a která dále poklesne na číslo 2,2 v roce 2050. Nad hodnotou 2,1 zůstává Afrika (4,6), Oceánie kromě Austrálie a Nového Zélandu (3,4), severní Afrika a západní Asie (2,9) a střední a jižní Asie (2,4).

Stárnutí populace a míra porodnosti

Na straně jedné v globálním měřítku světová populace roste, stárne, prodlužuje se průměrná délka života, na straně druhé je nárůst globální populace dán enormním přírůstkem zejména v konkrétních regionech Afriky a Asie. Míra plodnosti pravděpodobně úzce souvisí s dosaženou mírou blahobytu – pro chudé země je typická populační exploze, vysoká míra plodnosti a kratší průměrný věk, zatímco pro bohatší země je naopak typický úbytek a stárnutí populace, delší průměrná délka života a nízká míra plodnosti.

Průměrná délka života člověka (tzv. naděje na dožití) na Zemi je nyní 72,6 roku a očekává se její prodloužení až na 77,1 roku v polovině století. V méně rozvinutých zemích zaostává naděje dožití o 7,4 roku za celosvětovým průměrem, a to zejména z důvodu trvale vysoké úrovně dětské úmrtnosti, násilí, konfliktů a pokračujícího dopadu epidemií (zejm. HIV). Do roku 2050 bude každý šestý člověk na světě starší 65 let (16%), oproti jednomu z 11 v roce 2019 (9%). Mezi regiony, kde se předpokládá zdvojnásobení podílu populace ve věku 65 let a více, se v letech 2019 až 2050 zařadí severní Afrika a západní Asie, střední a jižní Asie, východní a jihovýchodní Asie a Latinská Amerika a Karibik. Do roku 2050 by každý čtvrtý člověk žijící v Evropě a Severní Americe mohl být ve věku 65 a více let. V roce 2018 poprvé v historii převyšoval počet osob ve věku 65 let a více celosvětově počet dětí ve věku 0-5 let. Podle odhadů se ve světě počet osob ve věku 80 let a více ztrojnásobí, ze 143 milionů v roce 2019 na 426 milionů v roce 2050.

Od roku 2010 došlo ve 27 zemích nebo oblastech ke snížení počtu obyvatel o jedno nebo více procent. Tento pokles je způsoben trvale nízkou úrovní plodnosti, jejíž dopad je v některých lokalitách posilován vysokou mírou emigrace. V letech 2019 až 2050 se předpokládá pokles populace o jedno nebo více procent v 55 zemích nebo oblastech, z nichž 26 může zaznamenat snížení nejméně o deset procent.

Například v Číně se podle odhadů počet obyvatel mezi lety 2019 a 2050 sníží o 31,4 milionu, což je přibližně o 2,2 procenta. V případě Číny, a ještě více markantněji Ruské federace, jejichž ekonomická a vojenská síla se dosud opíraly o mohutný lidský potenciál, lze přepokládat nezanedbatelný úbytek obyvatelstva a zvýšení jeho průměrného věku, což může mít i významné sociální, ekonomické a geopolitické důsledky.

Důsledky demografického poklesu ekonomicky vyspělých zemí

Demografický pokles Ruska a Číny, posílení Indie a USA a vzestup nových lidnatých států může mít nezanedbatelný mezinárodní dopad na velmocenské postavení a ambice aktuálních i perspektivních mocností. Rovněž demografická proměna je jednou ze zásadních výzev, před kterou stojí celá Evropa a v užším slova smyslu i Evropská unie.

Počet obyvatel EU se k 1. lednu 2020 odhadoval na 447,3 milionu osob. Mladí lidé (ve věku 0 až 14 let) tvořili 15,1% populace EU, zatímco lidé považovaní za osoby v produktivním věku (15 až 64 let) představovali 64,3% populace. Více jak pětinu populace (20,6 %) tvoří lidé starší 65 let, což je o 3 % více než dekádu dříve. Průměrný věk v EU nyní dosahuje necelých 44 let a postupně vzroste až na téměř 49 let v roce 2100.²⁴ Pokud nedojde k neočekávané změně demografického chování nebo k minimálně dvojnásobnému zesílení exteritoriální imigrace do EU, dosáhne

²⁴ Population structure and ageing [online], June 2021. Brussels: Eurostat - Statistics Explained [cit. 2021-6-30]. Dostupné z: <https://bit.ly/3BSjeii>

Evropská unie nejvyššího počtu obyvatel okolo roku 2026 (449,3 milionu osob) a poté postupně klesne počet obyvatel na zhruba 416,1 milionu do konce století.

Úbytek obyvatelstva a zejména měnící se věková struktura přináší nové problémy ekonomického a sociálního rázu – klesá počet ekonomicky aktivních osob v produktivním věku 15-64 let, které přispívající daněmi a odvody do sociálních systémů, a naopak roste počet osob v postproduktivním věku (65 let a více), které jsou na těchto systémech závislí. Do této kategorie bude spadat téměř třetina (31,3 %) populace EU do roku 2100 (v roce 2020 „jen“ 20,6 %).

Připočteme-li i závislé osoby v preproduktivním věku (0-14 let), dosahuje tzv. index ekonomické závislosti (vyjadřující počet ekonomicky neaktivních osob na 100 ekonomicky aktivních osob) v rámci celé EU průměrné hodnoty 56 (v roce 2010 to bylo 49). To aktuálně znamená, že zhruba každé dvě pracující osoby v produktivním věku musí kromě sebe uživit jednu závislou osobu v preproduktivním nebo postproduktivním věku. Ke konci století však index ekonomické závislosti může dosáhnout závratné hodnoty 83!

Trendy demografického vývoje v ČR

Obdobné trendy jsou jednoznačně doložitelné i v České republice, která měla k 31. březnu 2021 10 694 480 obyvatel. Aktuálně je v ČR průměrný věk 42,3 roku, naděje na dožití 75,3 u mužů a 81,4 roku u žen, míra plodnosti je na hodnotě 1,71.²⁵ Jestliže v poslední dekádě počty živě narozených nepatrně převyšovaly počty zemřelých, v roce 2020 dochází výraznějšímu zlomu, který lze přičíst na vrub tragickým dopadům pandemie covid-19 a částečnému omezení imigrace do ČR (přistěhovalo se 26 927 osob v porovnání se 44 270 osobami v roce 2019).

Přirozený úbytek v roce 2019 činil 19 089 osob a jen díky pokračující migraci byl celkový přírůstek kladný (+7 838 osob) a počet obyvatel i nadále mírně rostl. Minimálně v poslední dekádě je nárůst počtu obyvatel ČR de facto zajišťován pouze imigrací, přirozený přírůstek je jen symbolický.²⁶

V dalších dekádách se přirozený přírůstek změní na přirozený úbytek, který bude každoročně pohybovat v řádu jednotek tisíc nebo nízkých desítek tisíc osob ročně, a který bude kompenzován kladným migračním saldem. Podle tzv. střední projekce Českého statistického úřadu se počet obyvatel ČR v průběhu století výrazně nezmění, jen nepatrně poklesne, zásadně se však promění jeho věková skladba, dojde k poklesu zastoupení osob v preproduktivním a produktivním věku a navýšení počtu osob v postproduktivním věku v populaci (viz tab. č. 2/1).

Tab. č. 2/1: Očekávaný vývoj věkového složení populace ČR

Ukazatel	2021			2051			2101		
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
Počet obyvatel (v tis.)	10 647	10 697	10 746	9 804	10 736	11 345	7 279	10 527	12 380
Z toho ve věku: 0-14	1 695	1 718	1 737	1 266	1 598	1 779	829	1 497	1 895
15-64	6 782	6 801	6 823	5 626	6 041	6 322	4 108	5 923	6 856
65+	2 170	2 178	2 186	2 912	3 097	3 244	2 341	3 108	3 629
Podíl věkové skupiny v %									
0-14	15,9	16,1	16,2	12,9	14,9	15,7	11,4	14,2	15,3
15-64	63,7	63,6	63,5	57,4	56,3	55,7	56,4	56,3	55,4
65+	20,4	20,4	20,3	29,7	28,8	28,6	32,2	29,5	29,3
Průměrný věk obyvatel	42,7	42,7	42,6	47,5	46,3	45,9	49,9	47,4	46,9
Index stáří ¹⁾	128	127	126	230	194	182	282	208	192
Index ekonomické závislosti ²⁾	69	69	70	89	94	96	92	95	99

²⁵ Česko v číslech [online], 2020. Praha: Český statistický úřad [cit. 2021-7-7]. ISBN 978-80-250-2962-6. Dostupné z: <https://bit.ly/2VjHUPI>

²⁶ Obyvatelstvo [online], 2021. Praha: Český statistický úřad [cit. 2021-7-7]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_lide

1) Počet osob ve věku 65 a více let na sto osob ve věku 0–14 let.

2) Počet osob ve věku 0–19 a 65 a více let na sto osob ve věku 20–64 let.

Zdroj: ²⁷

Zatímco osoby ve věku 0-14 let budou zastoupeny v populaci relativně stabilním podílem okolo 14 % až do konce století, v zastoupení věkové kohorty 15-64 let dojde ke zřetelnějšímu poklesu: ze 63,6 % v roce 2021 na 56,3 % v roce 2051 a dále až na 55,4 % v roce 2101. K nejmarkantnější změně ale dojde v nejstarší kohortě 65+, kdy z podílu 20 % v roce 2021 dojde k vzestupu na 28,8 % v roce 2051 a v roce 2101 až na 29,5 %. To znamená, že zhruba 30 % populace bude dlouhodobě v postproduktivním věku.

S uvedenými změnami poměru zastoupení věkových skupin poroste i index ekonomické závislosti, který se prudce zvýší během následujících třiceti let z aktuální hodnoty 69 v roce 2021 na 94 již v roce 2051 a na této úrovni se bude držet po celou druhou polovinu století.²⁸ V zásadě to bude znamenat, že každý člověk v produktivním věku bude muset kromě sebe sama zajišťovat ještě další závislou osobu.

Možné dopady demografického vývoje v ČR

Vzrůstající závislost přibývajících počtu lidí v seniorském věku na zmenšujícím se počtu ekonomicky aktivních spoluobčanů hrozí nejen závažným mezigeneračním konfliktem, ale také nastolením fatální ekonomické a sociální nerovnováhy. Tento trend znamená významně rostoucí daňovou zátěž a snahy se jí vyhnout, zvyšování konkurence a ceny lidských zdrojů na trhu práce, rostoucí tlak na zavádění náročných technologických inovací do ekonomiky a její principiální restrukturalizaci, oslabování mezigenerační solidarity a koheze společnosti, hrozí také výrazné omezování služeb státu a přesouvání tenčících se disponibilních zdrojů primárně do sociálních agend. Lze si představit i negativní dopady na chod a fungování administrativy státu nebo na možnosti rekrutace personálu pro potřeby ozbrojených sil a bezpečnostních sborů.

2.7 Environmentální hrozby

Roky 2020-2021 přeměrovaly pozornost veřejnosti i politické sféry především k problematice pandemie covid-19, která zastínila do té doby jiné významné bezpečnostní hrozby a výzvy. Upozaděny byly také hrozby environmentálního charakteru, přestože představují mimořádně závažný komplex jevů, jejichž dopad může být pro celé lidstvo fatální. Strategický šok v podobě koronavirové pandemie se tak negativně projevil na vnímání a řízení problematiky environmentální bezpečnosti.

Do značné míry se to týká především změny klimatu, která je nejen nejvýraznějším a nejzávažnějším projevem změn globálního životního prostředí, ale ani není možné tuto změnu v dlouhodobém horizontu zcela zvrátit. Možné je (snad) jen mírnění jejich dopadů a postupná adaptace na neodvratnou novou realitu. Ani dočasné snížení emisí skleníkových plynů v důsledku omezení sociálních i ekonomických aktivit následkem protipandemických opatření tak nemohlo zvrátit pokračující trendy spojené se změnou klimatu, jejichž tempo růstu navíc v posledních dekádách neustále zrychluje, a to i v důsledku působení zpětných vazeb klimatického systému.

Vliv lidstva na klimatické změny

Nejen změna klimatu, ale také demografický růst ve spojení s neudržitelnými způsoby ekonomické produkce či hospodaření s půdou a jinými základními zdroji nadále ohrožují ekosystémy, na

²⁷ Tamtéž

²⁸ *Projekce obyvatelstva České republiky - 2018–2100* [online], 2018. Praha: Český statistický úřad [cit. 2021-7-8]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-ceske-republiky-2018-2100>

jejich službách je přímo závislé přežití lidské populace i naplňování cílů udržitelného rozvoje.²⁹ Dnes již lze empiricky a bez pochybností prokázat probíhající globální klimatickou změnu i její souvislost s lidskou činností (zejména se spalováním fosilních paliv, aktivitami v zemědělském sektoru, masivním odlesňováním, znečišťováním a nadměrnou exploatací přírodních zdrojů atd.), na přísně vědeckém základě je možné dokonce rámcově predikovat její další vývoj na globální i regionální úrovni.

Příčiny a důsledky oteplování

Jedním z nejzávažnějších projevů globální klimatické změny je růst průměrné teploty. Současné oteplování planety zapříčiněné lidskou činností je problematické zejména tím, že probíhá mnohem rychleji, než je vlastní přirozené variabilitě změny klimatu. Ekosystémy se nestíhají na nové podmínky adaptovat a u některých fenoménů hrozí, že po překročení určitých prahů, již nepůjde negativní trend jejich vývoje zvrátit (např. tání ledovců v Grónsku a v Antarktidě).

Povrch Země se aktuálně oteplil v průměru o 1,02 °C oproti průměru z období 1951-1980, což odpovídá dlouhodobému a zrychlujícímu se trendu růstu průměrné globální teploty, která se dle emisních scénářů IPCC AR6³⁰ pravděpodobně ke konci století ještě zvýší v intervalu mezi 1 až 5,7°C.

Oteplování ale není rovnoměrné a jeho tempo se regionálně odlišuje. V České republice se průměrná teplota zvýšila cca o 2 °C oproti roku 1961, což znamená téměř dvojnásobné oteplení oproti globálnímu průměru a s nejvyšší pravděpodobností lze očekávat další oteplení o 1 °C v období 2021-2040 a do konce století v průměru až o 2 °C.

Hlavním důvodem pro nárůst teploty je rostoucí koncentrace skleníkových plynů v atmosféře – v poslední dekádě se zvyšovala o 1,5 % ročně. Hlavním zdrojem skleníkových plynů je průmysl a doprava, které spalují fosilní paliva. Rostoucí poptávka po levné energii z fosilních zdrojů (zejména uhlí) přitom neustále roste, a to především v rozvojových zemích.³¹

Problémem není jen produkce skleníkových plynů, ale i obecné znečišťování ovzduší. Světová zdravotnická organizace přičítá znečištěnému vzduchu (venku i v domácnostech) na 7 milionů úmrtí ročně, z toho přibližně půl milionu v evropském regionu. Z toho na venkovní znečištění připadá přibližně 4,2 milionu úmrtí.³² Přitom na 90 % lidí žije na území, kde jsou v ovzduší překročeny limity WHO na znečišťující látky (zejména ozon, pevné částice, oxid dusičitý a oxid siřičitý). Nejhůře jsou na tom země s nízkými a středními příjmy, naopak v Evropě pokračuje trend poklesu emisí u pevných částic, oxidu dusičitého i siřičitého.

Tání ledovců a permafrostu také přispívá k uvolňování vázaných skleníkových plynů a dále dynamizuje proces oteplování planety. Na druhé straně může být zpřístupnění dosud nepřístupných nebo nevyužívaných oblastí a jejich nerostných zdrojů vnímáno jako příležitost a předmět geopolitického soupeření některých států, aktuálně zejména v oblasti Arktidy.

²⁹ STOJAR, Richard, Vendula DIVIŠOVÁ, Dominika KOSÁROVÁ, Libor FRANK, Antonín NOVOTNÝ, Jan BŘEŇ, Adam POTOČNÁK a Jan HANZELKA, 2021. *Bezpečnostní prostředí: Sektorová analýza a implikace pro ozbrojené síly ČR 2020* [online]. Brno: Univerzita obrany [cit. 2021-7-8]. ISBN 978-80-7582-375-5. Dostupné z: https://www.unob.cz/cbvss/Documents/ČJ_Bezpečnostní_prostředí_2020.pdf

³⁰ IPCC AR6 – Výroční zpráva Mezinárodního panelu pro změnu klimatu z roku 2021.

³¹ COLLINS, Matthew et al. Chapter 12 - Long-term climate change: Projections, commitments, and irreversibility. In: *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*. IPCC Working Group I Contribution to AR5. Eds. IPCC, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

³² Znečištění podle statistik způsobuje úmrtí 15krát více lidí než všechny války a ozbrojené konflikty dohromady. Munich Security Conference. *Munich Security Report 2018: To the Brink – and Back?* [online], 2018. Dostupné z: <https://bit.ly/2UVhPXI>

Významná je skutečnost, že Arktida se otepluje zhruba třikrát rychleji³³, než je globální průměr, a podle některých modelů by mohla být během léta téměř bez ledu do roku 2050.³⁴

Dalším souvisejícím trendem, který je zároveň jedním z indikátorů změny klimatu, je vzestup hladiny moří. Ten je zapříčiněn zejména táním ledovců a ledových příkrovů a tím, že se voda ohříváním v důsledku globálního oteplování rozpíná. V období mezi lety 2006 až 2018 se hladina oceánů zvedala v průměru o 3,7 mm za rok, přičemž v některých regionech tento jev probíhá rychleji, v jiných oblastech může hladina naopak klesat v závislosti na dalších faktorech. Zároveň se postupně zvyšuje podíl tání ledu na celkovém zvyšování hladiny na úkor tepelného rozpínání vody.

Projekce nárůstu hladiny moří do roku 2100 se pohybují dle scénářů IPCC AR6 v rozmezí 0,28 až 1,01 metru (oproti období 1995-2014). Kromě tání ledovců na souši je nutné zmínit i tání mořského ledu. Jen v antarktické oblasti se rozloha mořského ledu zmenšuje tempem téměř 13 % za dekádu oproti průměru z období 1981-2010 a tento proces se neustále zrychluje.

Tání ledu snižuje takzvané albedo – neboli odrazivost povrchu právě tím, že se zmenšuje bílá plocha představovaná ledem či sněhem. Sluneční záření je tak absorbováno namísto toho, aby bylo odraženo zpět do vesmíru, což dále přispívá k efektu oteplování. Jedná se o další ze zpětných vazeb, které násobí a zrychlují dopad změny klimatu. Aktuálně zvedání hladiny moře ohrožuje jak velké pobřežní aglomerace po celém světě, tak ostrovní státy, zejména v Tichomoří.

Pokles biodiverzity

Závažným trendem je také postupný pokles biodiverzity neboli biologické rozmanitosti, a s tím související ohrožení životně důležitých ekosystémů, na kterých závisí i podstatná část lidské populace. Pokles biodiverzity snižuje odolnost přírodního prostředí vůči škůdcům a nemocím, vede k narušením nebo zničení rovnováhy mezi koexistujícími živočišnými, rostlinnými aj. druhy s významnými negativními ekonomickými, sociálními a environmentálními důsledky pro člověka.

Příčinou poklesu biologické rozmanitosti není jen změna klimatu, ale také znečištění, nadměrné využívání a poškozování přírodních zdrojů, ztráta a fragmentace přírodních stanovišť a zavlékání nepůvodních invazivních druhů. Jsme svědky velkého vymírání druhů, jejichž množství se podle The Living Planet Index snížilo o 68 % oproti roku 1970.³⁵

Ztráta biodiverzity a degradace ekosystémů představují riziko pro společenskou a ekonomickou stabilitu, zejména v rozvojových zemích. Tzv. ekosystémové služby jsou přitom zdrojem živobytí až pro 870 milionů lidí, včetně navázaného turismu a obchodu.³⁶ Pokles biodiverzity se však týká i vyspělých zemí, včetně České republiky, která je kulturní krajinou dlouhodobě utvářenou člověkem. Stačí připomenout, že např. hospodaření s využíváním rozsáhlých zemědělských a lesních monokultur vede ke ztrátám orné půdy, úbytku vody v krajině, přemnožení škůdců. Jen škody způsobené aktuální kůrovcovou kalamitou jdou do miliard korun.

Úbytek přirozených zdrojů sladké vody

Významným důsledkem klimatické změny je rovněž zhoršující se přístup ke sladké vodě, kdy globální oteplování vede k vyššímu odparu a snížení srážek v suchozemských oblastech. Zároveň dochází k redukci přirozených zásobáren vody, jako jsou ledovce, a k úbytku sněhové pokrývky, která je stěžejní pro doplňování podzemních vod. V roce 2005 byl počet osob čelících nedostatku vody odhadován na 1-2 miliardy lidí, do roku 2025 by mohl počet lidí bez dostatečného přístupu k vodě narůst až na 3 miliardy a v nejbližších dekádách by se tento problém mohl týkat až třetiny

³³ NASA. *A Warming Arctic Turns Topsy Turvy*, 2020. Dostupné z: <https://go.nasa.gov/3xcWWnC>

³⁴ EPRS (European Parliamentary Research Service). *'Global Trends to 2035' Geo-politics and international power* [online], Global Trends Unit, 2017. Dostupné z: <https://bit.ly/3BRuWcR>

³⁵ ZOOLOGICAL SOCIETY OF LONDON. *The Living Planet Report 2020* [online], 2020. Dostupné z: <http://stats.livingplanetindex.org/>

³⁶ WEF (World Economic Forum). *Global Risks 2015: 10th Edition* [online], 2015. Dostupné z: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_2015_Report15.pdf

lidské populace ve specifických regionech.³⁷ Jde především o vodu využívanou v zemědělství – jen na Blízkém východě a v Severní Africe jde více než 70 % dostupné vody na zavlažování a její bilance je zhoršována nadměrným vyčerpáváním povrchových i podzemních zdrojů a jejím znečišťováním. Situaci komplikuje i častější výskyt dlouhodobého sucha, které postihuje zejména tropické a subtropické oblasti, mezi nejvíce rizikové regiony patří subsaharská Afrika, země MENA a Střední Asie. Tento trend dále zasáhne zejména Austrálii, Indii, jižní Afriku, většinu Latinské Ameriky a části Evropy.

Bezpečnostní aspekty nedostatku vody

Nedostatek vody má výrazný dopad na regionální bezpečnost, a to kvůli negativnímu vlivu na lidské zdraví, vysídlování obyvatelstva, konflikty kvůli soupeřícím nárokům na vodu a poškození ekosystémů. Nedostatek vody přispívá také k vypuknutí násilí a ozbrojených konfliktů – např. v Sýrii opakující se sucho přičítané klimatickým změnám negativně poznamenalo zemědělský venkov natolik, že odtud lidé byli nuceni ve velkém odcházet za prací do měst, kde následně zvyšující se sociální napětí a frustrace usnadnily vypuknutí dosud trvajících občanských válek a nejhorší migrační krizi od poloviny 20. století.

Dopady nárůstu populace a zvyšování zemědělské produkce

Pokračující růst populace a s ním související zvýšená poptávka po potravinách vede k rozšiřování obdělávané půdy, kterého je dosahováno za cenu masivního odlesňování, zejména deštných pralesů v Amazonii, střední Africe a jihovýchodní Asii, desertifikace a degradace ekosystémových služeb. Zároveň došlo v posledních 15 letech k nárůstu střední třídy, která je obvykle spojena se specifickými požadavky na výživu, což znamená zvýšení poptávky po mase (a obecně živočišných bílkovinách).³⁸ Chov dobytka je přitom velmi náročný na spotřebu vody a problematický z hlediska produkce skleníkových plynů. Z energetického hlediska může docházet k zhoršování nedostatku potravin také využíváním některých plodin jako biopaliv v reakci na změnu klimatu a nutnost omezit využívání fosilních paliv. Rizikovým faktorem je také závislost zemědělství na velmi malém množství pěstovaných druhů plodin (60 % z nich tvoří rýže, pšenice, kukuřice a brambory), kdy lidstvo nemusí disponovat dostatečnou genetickou variabilitou plodin k adaptaci na změnu klimatu.

Nejen dostupnost potravin, ale zejména jejich nutriční kvalita je zásadní z hlediska množství podvyživených osob. Nárůst teplot sice může v některých regionech zvýšit zemědělskou produkci, vyšší koncentrace CO₂ však znamená nižší nutriční kvalitu vyprodukovaných základních komodit, jako je rýže či pšenice. Nedostatkem tzv. mikrovýživných látek v důsledku nízké nutriční kvality a nedostatečné variability ve stravování trpí podle odhadů až dvě miliardy osob.

V tomto smyslu je třeba rozlišovat mezi globální dostupností potravin a jejich cenovou dostupností. Na cenovou dostupnost potravin má vliv rovněž využívání některých zemědělských komodit jako biopaliv.³⁹ Odklon části zemědělské výroby do nepotravinářské produkce tak společně s dalšími faktory ohrožuje potravinovou bezpečnost celé řady méně rozvinutých zemí.

Extrémní povětrnostních jevů a živelní katastrofy

Změny klimatu s sebou přinášejí také častější extrémní povětrnostní jevy a živelní katastrofy. Trend zvyšující se frekvence a intenzity extrémních povětrnostních jevů je dobře zmapován

³⁷ European Commission. *The World in 2025. Rising Asia and socio-ecological transition* [online], Directorate-General for Research: Socio-economic Sciences and Humanities, 2009. Dostupné z: https://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy_reviews/the-world-in-2025-report_en.pdf

³⁸ Světová banka odhadovala do roku 2030 asi 50% nárůst poptávky po jídle, blahobytu a příklonu velké části střední třídy k západním stravovacím návykům. NIC (National Intelligence Council). *Global Trends 2025: A Transformed World* [online], 2008. Dostupné z: https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_Global_Trends_2025.pdf

³⁹ Tenenbaum David J. Food vs. fuel: diversion of crops could cause more hunger. *Environmental Health Perspectives* 116(6), 2008. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2430252/>.

Mezivládním panelem pro změnu klimatu.⁴⁰ Bude pokračovat trend zvyšování teplotních extrémů – výskyt extrémně horkých dnů ve středních polohách a extrémně chladných nocí ve vysokých polohách, výskyt dlouhodobého sucha a nedostatku srážek v některých regionech či naopak větší pravděpodobnost rozsáhlých povodní.⁴¹ Obecně lze říct, že větší koncentrace skleníkových plynů v ovzduší a s tím spojené zvyšování průměrné globální teploty a vlhkosti bude znamenat větší energii v atmosféře a tím vyšší nestabilitu projevující se v různých povětrnostních extrémech. Oteplení bude mít i přímý vliv na lidské zdraví, kdy lze očekávat vyšší úmrtnost v důsledku vln veder. Zvyšují se také rizika spojená s onemocněními přenášenými vektory (malárie či horečka dengue), jejichž geografický výskyt se může změnit. Přírodní katastrofy, jako jsou povodně nebo tropické bouře, představují pro jimi zasažené země značnou zátěž. Rozvojové země, které nemají vybudovanou dostatečnou kapacitu pro zvládání těchto krizí, jsou zvláště ohroženy. Globální klimatická změna se extrémními povětrnostními vlivy a živelnými pohromami projevuje i na území České republiky.

Za dobu své samostatné existence byla ČR mnohokrát zasažena povodněmi (největší v letech 1997, 2002), které si celkem vyžádaly několik desítek obětí a způsobily škody v řádu mnoha desítek miliard korun. Připomenout je možné i pouze podprůměrnou srážkovou bilanci v poslední dekádě, rostoucí počet teplotně extrémní dny a dokonce i výskyt tornáda na části území Jihomoravského kraje v červenci 2021

2.8 Kybernetické hrozby

S nárůstem využití a důležitosti počítačů a počítačových sítí v našich životech narostl i potenciál tyto nástroje využívat ke kriminalitě a sledování legitimních či méně legitimních zájmů nejrůznějších aktérů mezinárodních vztahů, počínaje státy, konče teroristickými skupinami a jednotlivci. Sféře, kde se tyto aktivity odehrávají, říkáme kybernetický prostor či zkráceně kyberprostor. Tento pojem lze definovat různě, nejčastěji ho vnímáme jako sféru virtuální reality, člověkem vytvořený komplexní prostor, v němž probíhá elektronická komunikace a výměna dat (zejména přes internet). Nelze jej však vnímat toliko jako internet samotný. Součástí kyberprostoru jsou i počítače a data uložená na nich a jiné počítačové sítě, které mohou a nemusí být spojené s internetem. Kyberprostor dále obsahuje nehmotné statky – informace, software, systémy propojení atp. Kyberprostor pak v konečném důsledku interaguje s člověkem, který kyberprostor ovlivňuje a ten naopak ovlivňuje člověka.

Kybernetická bezpečnost a kybernetická obrana

Dnes je fyzický svět a jeho infrastruktura úzce propojena s kyberprostorem. Z toho vyplývá, že narůstá význam bezpečnosti v rámci kyberprostoru, tj. kybernetické bezpečnosti. Tu lze definovat jako veličinu týkající se technologií, procesů a opatření, které pomáhají předejít a/nebo minimalizovat negativní dopady událostí v kyberprostoru, zapříčiněných záměrnou činností škodlivých aktérů proti informační technologii. Kybernetická bezpečnost zahrnuje právní, organizační, technické a vzdělávací prostředky. V této souvislosti dále definujeme pojem kybernetická obrana, což je obrana proti kybernetickému útoku a zmírňování jeho následků. Zároveň jako kybernetickou obranu vnímáme odolnost subjektu vůči útoku a schopnost se účinně bránit.

Z pohledu států je potřeba v rámci kyberprostoru bránit zejména kritickou infrastrukturu, což jsou systémy a služby, jejichž nefunkčnost nebo poškození by měla závažný dopad na bezpečnost státu, jeho hospodářství, správu a schopnost zajišťovat potřeby obyvatel. Za druhé je to kritická

⁴⁰ Mezivládní panel pro změnu klimatu (IPCC) je složen z vědců z celého světa zabývajících se zejména poznáním podstaty změny klimatu a hodnocením jejích environmentálních a sociálních důsledků. Panel byl založen v roce 1988 z iniciativy Generálního shromáždění OSN.

⁴¹ IPCC. *A report of Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change: Summary for Policymakers* [online], 2007. Dostupné z: <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4-wg1-spm-1.pdf>

informační infrastruktura, což je zákonem vymezený komplex služeb a sítí, jejichž nefunkčnost by rovněž měla závažný dopad na bezpečnost státu, jeho hospodářství, správu a schopnost státu zajišťovat potřeby obyvatelstva.

Škodlivé kybernetické aktivity

Jaké jsou tedy aktivity, vůči nimž se musí aktéři a státy v kyberprostoru bránit? V obecné rovině je to kyberkriminalita neboli kyberzločin a rozsah těchto pojmů je podobný různorodosti tradiční kriminality. Zahrnuje mnoho činností, jako například online podvody (krádež čísla kreditní karty, ať už prolomením bezpečnostních systémů nebo oklamáním uživatele internetu), kybernetická šikana (zneužití online anonymity pro pohružky či šikanu oběti), kybernetický vandalismus (prolomení přístupu k webovým stránkám a jejich změna, obvykle nelichotivá pro vlastníka webu) či krádež identity (nelegitimní získání přihlašovacích údajů uživatele k webovým stránkám či službám).

Mezi závažnější formy kyberkriminality patří kybernetická špionáž, když nepřátelský aktér vnikne do zabezpečeného systému a získá přístup k informacím, které podléhají utajení. Dále pak odlišujeme kybernetickou sabotáž, kdy aktér vnikne typicky do systému kritické infrastruktury či kritické informační infrastruktury a vyřadí systém z řádného provozu. Společensky a politicky zvláště závažnou formou kyberkriminality je kyberterorismus, o němž hovoříme, když nepřátelský aktér (kyberterorista) pronikne do systému a jeho zmocněním se provede buď pohružka nebo skutečnou újmu na zdraví a životech lidí. Kyberterorismus rovněž může znamenat proniknutí do systémů kritické infrastruktury a masové vyřazení z provozu systémů, které zabezpečují chod hospodářství, veřejné správy a zajišťování potřeb obyvatelstva. Kyberterorista takovýmito činy zpravidla sleduje politické cíle.

Mezi nejčastější metody kyberkriminality patří tzv. phishing⁴², který počítá s tím, že nejslabším článkem kyberprostoru je člověk a jeho zranitelnost. Je to psychologická metoda, jak od uživatelů vylákat citlivá data bez toho, aby byl útočník nucen prolomovat bezpečnost počítačových systémů. Předmětem phishingu jsou typicky přihlašovací jména a hesla. Phishing má typicky formu e-mailu, který se tváří, že je od správce systému žádajícího citlivé údaje pro ověření identity uživatele. Pachatel žádá o zaslání údajů buď přímo emailem nebo nabízí odkaz na webové stránky, které jsou kopii, často nerozeznatelnou od legitimních stránek.

Častou metodou, zejména s cílem provést kybernetickou sabotáž, je denial of service (DoS) nebo distributed denial of service útok (DDoS) útok. Takový útok má za cíl daný systém či síť vyřadit z provozu přehlcením serveru – výsledek se poté projeví tak, že webová služba, síť či server prostě nefunguje, nepovede se načíst požadovaný soubor, neodešle se e-mail atd.

V posledních letech je velice často úspěšně využívaným nástrojem kyberkriminality je tzv. ransomware. Je to škodlivý software (malware), který zašifruje a znepřístupní data na daném počítači či celé počítačové síti a dešifrování podmiňuje zaplacením výkupného. Ransomware byl původně využíván zejména za účelem finančního zisku, dnes je však v narůstající míře prostředkem kybersabotáže a kyberterorismu, jelikož tímto způsobem lze vyřadit z provozu systémy kritické a kritické informační infrastruktury.

Pokud se škodlivých aktivit v rámci kyberprostoru a zároveň obrany vůči nim dopouštějí státy navzájem, hovoříme o kybernetickém válečnictví či kyberválce. Takováto aktivita států naplňuje Clausewitzovu definici války, tj. jde o sledování politických zájmů státu nepolitickými prostředky. Kyberválka může (ale nemusí) naplňovat definici asymetrické války a je typicky součástí hybridního válčení. Akty kybernetického válčení mohou probíhat v rámci kyberprostoru, z kyberprostoru ven a zvenku do kyberprostoru.

Jednou z největších výzev kybernetické války, ale i kyberkriminality obecně, je tzv. problém přičitatelnosti. V rámci kyberprostoru lze často zamaskovat skutečný původ daného útoku a buď se

⁴² Jedná se o anglický neologismus vycházející ze slova *fishing*, tedy rybaření – útočník používá návnadu, aby zmaťl a podmanil si svou oběť.

jevit jako zcela jiný aktér, nebo přinejmenším hodnověrně popřít odpovědnost za útok (plausible deniability). Nastává pak palčivá politická a právní otázka, zda a jak na daný útok odpovědět a také třeba zda lze na kybernetický útok odpovědět tradičním vojenským útokem (a naopak) nebo nikoli. Rovněž stále probíhá debata, zda je kyberprostor natolik novým fenoménem, že pro něj musíme vymyslet zcela nová politická a právní pravidla; nebo nám stačí analogická adaptace již existujících právních a politických principů, na jejichž základě je svět uspořádán.

Rámec pro boj s kybernetickými hrozbami

NATO na svém summitu v červenci 2016 uznalo kyberprostor jako tzv. „pátou doménu“ válčení vedle země, vzduchu, moře a vesmíru. Státy NATO se shodly, že na kyberútoky lze reagovat i konvenčně.

NATO dále uznává, že mezinárodní právo se v plné míře vztahuje i na kyberprostor. Od roku 2018 NATO buduje tzv. Cyberspace Operations Centre a v roce 2021 schválilo tzv. „Komplexní politiku kybernetické obrany“ (Comprehensive Cyber Defence Policy). NATO se soustředí zatím výlučně na obranu, případné ofenzivní kapacity jsou plně v rukou jednotlivých států.

Na úrovni Evropské unie kybernetickou bezpečnost reguluje zejména Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/1148 ze dne 6. července 2016 o opatřeních k zajištění vysoké společné úrovně bezpečnosti sítí a informačních systémů v Unii (tzv. směrnice NIS), která vymezuje klíčová odvětví kyberobrany a zavazuje členské státy implementovat společné zásady kyberobrany.

Česká republika dle platné Bezpečnostní strategie z roku 2015 vnímá zajištění kybernetické bezpečnosti a obrany ČR jako strategický zájem. Na zákonné úrovni kybernetickou bezpečnosti zakotvuje Zákon č. 181/2014 Sb., o kybernetické bezpečnosti. Dále byla v roce 2020 přijata Národní strategie kybernetické bezpečnosti ČR na období let 2021 – 2025.

Ústředním správním úřadem pro kybernetickou bezpečnost je Národní úřad pro kybernetickou a informační bezpečnost (NÚKIB) se sídlem v Brně. Zavedla jej novela Zákona o kybernetické bezpečnosti z roku 2017 (předtím jeho činnost prováděl Národního bezpečnostní úřad). Dle tohoto zákona NÚKIB, kromě jiné, působí jako koordinační orgán ve stavu kybernetického nebezpečí, zajišťuje prevenci, vzdělávání a metodickou podporu v oblasti kybernetické bezpečnosti a ve vybraných oblastech ochrany utajovaných informací, provádí analýzu a monitoring kybernetických hrozeb a rizik.

V rámci Vojenského zpravodajství funguje Národní centrum kybernetických operací (NCKO), jehož úkolem je vytvoření účinného systému obrany v kybernetickém prostoru tak, aby Česká republika byla schopna zastavit a případně odvrátit kybernetické útoky, a tím zabezpečit ochranu civilního obyvatelstva a infrastruktury. NCKO vypracovalo Strategii kybernetické obrany České republiky pro období 2018 – 2022, která stanovuje koncepční podmínky pro zajišťování obrany státu v kybernetickém prostoru. V rámci Armády České republiky bylo v roce 2019 zřízeno Velitelství kybernetických sil a informačních operací, které je schopno operací v kybernetickém prostoru včetně informačních a psychologických operací a podílení se se na civilně-vojenské spolupráci. Velitelství kybernetických sil a informačních operací spadá do taktické úrovně společně s Pozemními silami, Vzdušnými silami a Velitelstvím teritoria.

Shrnutí v bodech

- ❖ Bezpečnostní prostředí je prostor nacházející se vně státních hranic, v němž se realizují a střetávají zájmy státu se zájmy jiných aktérů mezinárodních vztahů a v němž se odehrávají procesy, které mají významný vliv na úroveň bezpečnosti státu.
- ❖ Bezpečnostní hrozba je primární, mimo nás nezávisle existující a neodvozený vnější činitel, který může nebo chce poškodit referenční objekt.

- ❖ Bezpečnostní riziko vyjadřuje pravděpodobnost, závažnost a naléhavost realizace destruktivního potenciálu hrozby. Je to možnost, že s určitou pravděpodobností vznikne událost, jež se liší od toho, co si přejeme.
- ❖ Bezpečnost státu dnes ovlivňuje výrazně širší škála hrozeb a výzev než v minulosti, zejména (nikoliv však výlučně) nadstátního a nestátního charakteru. Řada z nich má globální charakter.
- ❖ Přes relativní pokles významu státních aktérů v systému mezinárodních vztahů je ale nutné věnovat pozornost těm státům, které při prosazování svých zájmů mohou představovat ohrožení míru, stability a mezinárodní bezpečnosti.
- ❖ Současný svět je velmi kompetitivní a konfliktní, je charakteristický významným výskytem násilí, značnou četností a smrtností ozbrojených konfliktů a válek. Ty jsou symptomem, příčinou a zároveň i důsledkem regionální či lokální projekce globálních hrozeb a výzev.
- ❖ Riziko výskytu násilí a vzniku ozbrojeného konfliktu roste úměrně dostupnosti prostředků k jeho vedení. Svět se stále intenzivněji vyzbrojuje, rostou vojenské výdaje, zvyšuje se proliferační konvenčních i nekonvenčních zbraní.
- ❖ Rostoucí závislost na informačních technologiích vytváří nové zranitelnosti vůči rozličným formám škodlivých kybernetických aktivit, za které provádějí jak nestátní aktéři, tak i státy..
- ❖ Současné intencionální hrozby (např. terorismus) i neintencionální hrozby a výzvy (migrace, demografická revoluce, změna klimatu aj.) mají významný globální dopad a budou dlouhodobě a možná i trvale charakterizovat budoucí bezpečnostní prostředí.

Doplňující a rozšiřující informační zdroje:

STOJAR, Richard, a kol. *Bezpečnostní prostředí: Sektorová analýza a implikace pro ozbrojené síly ČR 2020* [online]. Brno: Univerzita obrany [cit. 2021-7-8]. ISBN 978-80-7582-375-5. Dostupné z: https://www.unob.cz/cbvss/Documents/ČJ_Bezpečnostní_prostředí_2020.pdf

Strategic Foresight Analysis: 2017 Report [online], 2017. Norfolk: NATO SACT HQ [cit. 2021-7-10]. Dostupné z: https://www.act.nato.int/application/files/1016/0565/9725/171004_sfa_2017_report_hr.pdf

Audit národní bezpečnosti, 2016. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, odbor bezpečnostní politiky a prevence kriminality. Dostupné také z: <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Audit-narodni-bezpecnosti-20161201.pdf>

Národní úřad pro kybernetickou a informační bezpečnost (NÚKIB) (2020): *Národní strategie kybernetické bezpečnosti České republiky na období let 2021 – 2025*. Dostupné z: https://www.nukib.cz/download/publikace/strategie_akcni_plany/narodni_strategie_kb_2020-2025_%20cr.pdf

Otázky:

1. *Jaký je vztah mezi bezpečnostní hrozbou a bezpečnostním rizikem?*
2. *V čem se liší současný terorismus od terorismu druhé poloviny 20. století? Co odlišuje terorismus od ozbrojeného konfliktu a od jiných případů ozbrojeného násilí?*
3. *Jaké jsou hlavní hrozby pro jednotlivce a státy v rámci kyberprostoru a v čem se tyto hrozby liší nebo naopak podobají?*
4. *Jaký je rozdíl mezi migrantem a uprchlíkem? Kdy je imigrace bezpečnostní hrozbou a proč?*

Klíčová slova

Bezpečnost; bezpečnostní hrozba; bezpečnostní riziko; bezpečnostní prostředí; hybridní hrozba; asymetrická hrozba; proliferační; zbrojení; terorismus; migrace; klimatické změny; environmentální hrozby; kybernetické hrozby.